

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี เอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเรื่องปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงกับการดูแลสุขภาพของชุมชนบ้านงามเมือง ตำบลยางฮอม อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย ผู้วิจัยได้อาศัยแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการวางกรอบความคิด และช่วยในการอธิบายปรากฏการณ์ของกระบวนการดูแลสุขภาพของชุมชน อันจะนำไปสู่ความเข้าใจถึง อุดมการณ์/ฐานคิด กลไก/การจัดการ และกระบวนการดูแลสุขภาพ ภายใต้โครงสร้างวัฒนธรรมชุมชน ตลอดจนถึงความสัมพันธ์กับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งแนวคิดและงานวิจัยดังกล่าว ครอบคลุมเนื้อหา ดังนี้

1. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน
3. องค์ความรู้ด้านการดูแลสุขภาพ

1. ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

สังคมไทยในยุคสมัยก่อน พ.ศ.2475 มีจารีต ประเพณี และคติต่างๆทางพุทธศาสนาเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม ค่านิยม ตลอดจนวิถีชีวิตของคนในสังคม ประชาชนดำรงชีวิตอย่างเรียบง่าย มีวิถีชีวิตที่เติบโตอยู่ในวัฒนธรรมแบบศาสนา ซึ่งมีความสันโดษโดยเป็นกุศโลบายที่สร้างความบริสุทธิ์แก่คุณลักษณะของความเป็นมนุษย์ ทำให้รู้สึกว่าคุณคนเองมิได้ขาดแคลนสิ่งใด ในส่วนของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนนั้นก็เป็นอย่างเรียบง่ายไม่ซับซ้อน การเมืองการปกครองก็จำกัดอยู่ในเรื่องบำบัดทุกข์บำรุงสุขเป็นหลักใหญ่ โครงสร้างเศรษฐกิจนั้นก็อิงการเกษตรกรรมเป็นหลัก ไม่มีความอดอยากขาดแคลนด้วยเพราะพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ เศรษฐกิจพื้นฐานเป็นการผลิตเพื่อยังชีพสำหรับบริโภคใช้สอยในครัวเรือนและในชุมชนที่มีใช้เพื่อการแลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ในการผลิตสำหรับดำรงชีพนั้นก็มาจากธรรมชาติที่อยู่รอบตัว ปัจจัยเหล่านี้เองที่ทำให้สังคมไทยมีความใกล้ชิด ผูกพัน และตระหนักในสิ่งแวดล้อม ซึ่งแสดงออกมาในรูปของความเชื่อ พิธีกรรม ที่เอื้อต่อการรักษาความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติ กล่าวโดยสรุป ชีวิต เศรษฐกิจ และการทำมาหาเลี้ยงชีพของประชาชนดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติซึ่งรัฐมิได้เข้ามาเกี่ยวข้องโดยตรง เศรษฐกิจกับการเมืองจึงมีความสัมพันธ์และเกี่ยวข้องกันเล็กน้อยเมื่อเทียบกับสังคมในยุคต่อมา ซึ่งเป็นยุคของการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเริ่มตั้งแต่ ปีพ.ศ.2504 เป็นต้นมา ยุคที่ผลประ โยชน์ทาง

เศรษฐกิจและการเมืองเชื่อมโยงกันอย่างแน่นแฟ้นที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจและทางการเมืองที่รับใช้ซึ่งกันและกัน (สุนทรภรณ์ เตชะพะ โลกุล, 2534 : 160)

ผลจากการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัยตามแนวทางของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ หรือที่กลายมาเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติในเวลาต่อมา ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแก่สังคมไทยมากมายในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม สังคม และสิ่งแวดล้อม อีกทั้งกระบวนการของความเปลี่ยนแปลงนั้นก็ยังคงมีความสลับซับซ้อนจนยากที่จะอธิบายในเชิงสาเหตุและผลลัพธ์ได้ เพราะต่างก็เป็นปัจจัยเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน สำหรับผลของการพัฒนาในด้านบวกนั้นได้แก่ การเพิ่มขึ้นของอัตราการเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ความเจริญทางวัตถุ และสาธารณูปโภคต่างๆ ระบบสื่อสารที่ทันสมัย หรือการขยายปริมาณของระบบการศึกษาอย่างทั่วถึงมากขึ้น แต่ผลด้านลบเหล่านี้ส่วนใหญ่มักจะกระจายไปถึงคนในชนบทหรือผู้ด้อยโอกาสได้น้อยมาก ในขณะที่เดียวกันการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังได้ก่อให้เกิดผลลบติดตามมาอีกด้วย ดังเช่น การขยายตัวของอุตสาหกรรม การส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่เพื่อการค้าและส่งออก การขยายตัวของรัฐเข้าไปในชนบท ซึ่งลักษณะเช่นนี้ได้ส่งผลให้สังคมไทยอ่อนแอลงในหลายๆ ด้าน ทั้งการพึ่งพิงตลาดและพึ่งพาพ่อค้าคนกลาง ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติและการรวมกลุ่มกันตามประเพณีเพื่อการจัดการทรัพยากรที่เคยมีอยู่แต่เดิมเริ่มแตกสลายลงรวมถึงภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาเริ่มถูกกลืนเลือนสูญหายไป และสิ่งที่สำคัญที่สุดก็คือ “ความพอเพียง” (Self - sufficiency) ในการดำรงชีวิต อันเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่ทำให้คนไทยสามารถพึ่งตนเองอย่างมีศักดิ์ศรีภายใต้อำนาจและความอิสระในการกำหนดชีวิตของตน รวมไปถึงศักยภาพในการควบคุมจัดการให้ได้รับการตอบสนองต่อความต้องการต่างๆ อันเป็นศักยภาพพื้นฐานที่คนไทยและสังคมไทยเคยมีอยู่แต่เดิมนั้นต้องถูกกระทบกระเทือน ซึ่งปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจเมื่อ พ.ศ.2540 ล้วนแล้วแต่เป็นข้อพิสูจน์และยืนยันปรากฏการณ์นี้ได้เป็นอย่างดี (อรสุดา เจริญรัต, 2546 : 3-5)

สังคมไทยกำลังหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยการแสวงหาภูมิปัญญาใหม่ เพราะภูมิปัญญาที่ครองโลกส่วนใหญ่ในปัจจุบัน คือ ภูมิปัญญาตะวันตกซึ่งทำให้เกิดโลกจืดและสร้างทิวทัศน์ให้มนุษย์เห็นว่าตนสำคัญ ใช้อำนาจแสวงหาทรัพยากรเพื่อบริโภคขนานใหญ่ เป็นวิถีบริโภคนิยมเกิดการแข่งขันแย่งชิง เกิดความขัดแย้งและความรุนแรง ดังนั้นสังคมไทยจึงต้องหันมาเร่งสร้างหรือส่งเสริมภูมิปัญญาใหม่ที่เป็น “ภูมิปัญญาบูรณาการ” ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่กำลังแสวงหาทั่วโลก และสิ่งที่เป็นสัญญาณว่ามนุษย์กำลังเปลี่ยนวิธีคิดใหม่ ได้แก่ กระแสชุมชน และประชาสังคม กระแสสำนึกในสิ่งแวดล้อม กระแสบทบาทสตรี กระแสวัฒนธรรมกับการพัฒนา กระแสสุขภาพทางเลือกกระแสวิทยาศาสตร์กับจิตสำนึกใหม่ ซึ่งทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เป็นกระแสแนวบูรณาการ

เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การบูรณาการภูมิปัญญาใหม่นี้ต้องอาศัยกระบวนการทัศน์ใหม่ ในการมองความเป็นจริง ด้วยต้องพัฒนายุทธศาสตร์ใหม่ที่ไม่เอาเศรษฐกิจเป็นตัวตั้ง แต่เอาวัฒนธรรมหรือวิถีการดำรงชีวิตร่วมกันเป็นตัวตั้ง เศรษฐกิจวัฒนธรรมนิยมหรือเศรษฐกิจพอเพียงควรเข้ามาแทนที่เศรษฐกิจทุนนิยม โดยวางอยู่บนหลักการพื้นฐานแห่งการเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าของความเป็นคนของคนไทยทุกคนในการเป็นผู้กำหนดทิศทางการพัฒนาและเป็นผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาอย่างยุติธรรม ซึ่งจากหลักการดังกล่าว แยกออกเป็นแนวทางใหญ่ 5 ประการ ได้แก่ (ประเวศ วะสี, 2542)

- 1) พัฒนาระบบเส้นทางแห่งการพึ่งตนเอง
- 2) เศรษฐกิจวัฒนธรรมนิยมแทนที่เศรษฐกิจทุนนิยม
- 3) เศรษฐกิจพอเพียงที่แท้จริง
- 4) กระจายอำนาจให้ประชาชน ชุมชน และท้องถิ่น
- 5) มีสัมพันธภาพกับนานาชาติด้วยความเป็นไทและมีศักดิ์ศรี

นอกจากนี้แล้ว ศ.นพ.ประเวศ วะสี ยังได้เสนอให้มีการสร้างเครื่องชี้วัดการพัฒนาขึ้นมาใหม่ คือ แทนที่จะวัดผลการพัฒนาประเทศโดยใช้ GDP หรือรายได้รายหัวที่เป็นตัวเงิน แต่ควรใช้ GDH (Gross Domestic Happiness) หรือความสุข เป็นตัววัดผลของการพัฒนาแทน ซึ่งสังคมไทยควรมีดัชนีชี้วัดความสุขแบบไทย คือ การมีความเอื้ออาทรต่อกัน การมีครอบครัวที่อบอุ่น การมีชุมชนที่เข้มแข็ง การมีวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม การมีสิ่งแวดล้อมที่ดี และการมีเศรษฐกิจพอเพียง

“เศรษฐกิจพอเพียง” (Sufficiency Economy) เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระราชทานพระราชดำริชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า 30 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และต่อมาภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ของสังคม (มูลนิธิชัยพัฒนา, 2550)

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เริ่มต้นจากพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชทานแก่นิสิตนักศึกษา ในพิธีพระราชทานปริญญาบัตรของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เมื่อวันที่ 18 กรกฎาคม 2517 มีใจความว่า (อภิรักษ์ พันธเสน, 2549 : 39 - 44)

“...ในการพัฒนาประเทศนั้น จำเป็นต้องทำตามลำดับขั้น โดยเริ่มจากการสร้างพื้นฐาน คือ ความพอดี พอกิน พอใช้ ของประชาชนส่วนใหญ่ เป็นเบื้องต้นก่อน ด้วยวิธีการที่ประหยัด ระมัดระวัง แต่ถูกต้องตามหลักวิชา

เมื่อพื้นฐานเกิดขึ้นมั่นคงพอควรแล้ว จึงค่อยสร้างเสริมความเจริญและฐานะเศรษฐกิจที่สูงขึ้นโดยลำดับต่อไป...”

นอกจากนี้พระองค์ยังพระราชทานพระราชดำรัสแก่คณะผู้แทนสมาคม องค์การเกี่ยวกับศาสนา นักศึกษามหาวิทยาลัย ประชาชนทั่วไป ในโอกาสที่เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ถวายพระพรชัยมงคลเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 4 ธันวาคม 2517 ดังความตอนหนึ่งว่า

“...คนอื่นจะว่าอย่างไรก็ช่างเขา จะว่าเมืองไทยล้าสมัย ว่าเมืองไทยเชย ว่าเมืองไทยไม่มีสิ่งที่ดีสมัยใหม่ แต่เราอยู่พอกิน พอกิน และขอให้ทุกคนมีความปรารถนาที่จะให้เมืองไทยพอกิน มีความสงบ และทำงานตั้งจิตอธิษฐานตั้งปณิธานในทางนี้ ที่จะให้เมืองไทยอยู่แบบพอกินพอกิน ไม่ใช่จะรุ่งเรืองอย่างยอด แต่พอกิน มีความสงบ เปรียบเทียบกับประเทศอื่นๆ ถ้าเรารักษาความพอกินพอกินนี้ได้เราก็จะยอดเยี่ยมยวดได้ ประเทศต่างๆ ในโลกนี้กำลังตก กำลังแย่ กำลังยุ่ง เพราะแสวงหาความยิ่งยวด ทั้งในอำนาจ ความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจ ทางอุตสาหกรรม ทางลัทธิ ฉะนั้นถ้าทุกท่านซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีความคิดและมีอิทธิพล มีพลังที่จะทำให้อื่นซึ่งมีความคิดเหมือนกัน ช่วยกันรักษาส่วนรวมให้อยู่ดีกินดีพอสมควร ขอย้ำ พอกิน พอกิน มีความสงบ ไม่ให้คนอื่นมาแย่งคุณสมบัตินี้จากเราไปได้ ก็จะเป็นของขวัญวันเกิดที่ถาวร ที่จะมีคุณค่าอยู่ตลอดกาล...”

ต่อมาเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2518 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราโชวาทแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากสถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้า ความว่า

“...ภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมในหลายประเทศเปลี่ยนแปลงไป กล่าวคือ การทุ่มเทสร้างเครื่องจักรกลอันก้าวหน้าและมีประสิทธิภาพสูงขึ้นใช้ในการผลิต ทำให้ผลผลิตทางอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและมากมาย จนอาจถึงขั้นฟุ่มเฟือย พร้อมกันนั้นก็ทำให้คนว่างงานลงเพราะถูกเครื่องจักรกลแย่งงาน ไปทำ เป็นเหตุให้เกิดความยุ่งยากตกต่ำทางเศรษฐกิจขึ้น เพราะคนที่ว่างงานยากจนลง และผู้ผลิตก็ขาดทุนเพราะสินค้าขายไม่ออก จึงน่าจะต้องคัดแปลงแนวคิด แนวปฏิบัติ ในการส่งเสริมความเจริญทางด้านอุตสาหกรรมไปบ้างให้สมดุลกับด้านอื่นๆ เพื่อความอยู่รอด...”

ในโอกาสวันขึ้นปีใหม่ พุทธศักราช 2523 ได้พระราชทานพระราชดำรัสแก่ประชาชนชาวไทย ในเรื่องการเป็นอยู่โดยประหยัด เมื่อวันที่ 31 ธันวาคม 2522 ความว่า

“...วิถีทางดำเนินของบ้านเมืองและของประชาชน โดยทั่วไป มีความเปลี่ยนแปลงมาตลอด เนื่องมาจากความวิปริตของวิถีแห่งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และอื่นๆของโลก ยากยิ่งที่เราจะหลีกเลี่ยงให้พ้นได้ จึงทำให้ต้องระมัดระวัง ประคับประคองตัวเราให้มากเข้า โดยเฉพาะในเรื่องการเป็นอยู่ โดยประหยัด เพื่อที่จะอยู่ให้รอดและก้าวหน้าต่อไปโดยสวัสดิ์...”

ปี พ.ศ.2540 ประเทศไทยได้ประสบกับปัญหาวิกฤตทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรงจนเกิดผลกระทบไปทั่วทั้งประเทศอย่างต่อเนื่อง เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงขึ้นมาอย่างมีนัยสำคัญต่อประชาชนชาวไทย ในวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ความว่า

“...ถ้าสามารถที่จะเปลี่ยนแปลงไปในทางที่จะทำให้กลับมาเป็นเศรษฐกิจแบบพอเพียงไม่ต้องทั้งหมด แม้จะครึ่งหนึ่งก็ไม่ต้องอาจจะเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะสามารถอยู่ได้ การแก้ไขจะต้องใช้เวลา ไม่ใช่ง่ายๆ โดยมากคนจะใจร้อน เพราะเคียดแค้น แต่ถ้าทำตั้งแต่เดี๋ยวนี้ก็จะสามารถที่จะแก้ไขได้...”

“...ความจริงเคยพูดเสมอในที่ประชุมอย่างนี้ว่า การจะเป็นเช่นนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง อันนี้ก็เคยบอกว่า ความพอเพียงนี้ ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัวเอง จะต้องทอผ้าใส่เอง อย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในพื้นที่ไม่ห่างไกลเท่าไร ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก อย่างนี้ท่านนักเศรษฐกิจต่างๆก็มาบอกว่าล้าสมัย คนอื่นเขาต้องมีการเศรษฐกิจ ที่ต้องมีการแลกเปลี่ยน เรียกว่าเป็นเศรษฐกิจการค้าไม่ใช่เศรษฐกิจความพอเพียงเลย รู้สึกว่าไม่หรูหรา แต่เมืองไทยเป็นประเทศที่มีบุญอยู่ว่าผลิตให้พอเพียงได้...”

ต่อมาเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2541 ทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานแก่คณะบุคคลต่างๆ ที่เข้าเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล ในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิตฯ เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพิ่มเติมว่า

“...คำว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ไม่มีในตำรา ไม่เคยมีระบบเศรษฐกิจพอเพียงมีอย่างอื่น แต่ไม่ใช่คำนี้ ปีที่แล้วพูดว่าเศรษฐกิจพอเพียงเพราะหาคำอื่นไม่ได้ และได้พูดอย่างหนึ่งว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ให้ปฏิบัติเพียงครั้งเดียว คือไม่ต้องทั้งหมด หรือแม้จะเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอ ในคราวนั้นเมื่อปีที่แล้วนี้ก็เข้าใจกัน แต่เมื่อไม่นานเดือนที่แล้วมีผู้ที่ควรจะรู้เพราะว่าได้ปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนา

มาช้านานแล้วมาบอกว่า เศรษฐกิจพอเพียงนี้ดีมาก แล้วก็เข้าใจว่าปฏิบัติเพียง เศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอนั้น หมายความว่า ถ้าทำได้เศษหนึ่งส่วนสี่ของประเทศก็ จะพอ ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงและทำเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็พอนั้น ไม่ได้แปลว่าเศษหนึ่งส่วนสี่ของพื้นที่ แต่เป็นเศษหนึ่งส่วนสี่ของการกระทำ ต้องพูดเข้าใจในเรื่องเลยเพราะหนักใจว่า แม้แต่คนที่เป็นคนคอเต๋อก็ไม่เข้าใจ อาจจะพูดไม่ชัด แต่เมื่อกลับไปดูที่เขียนจากที่พูดก็ชัดแล้วว่าควรปฏิบัติ เศรษฐกิจพอเพียง ไม่ต้องทั้งหมด เพียงครึ่งหนึ่งก็ใช้ได้ แม้จะเป็นเศษหนึ่ง ส่วนสี่ก็พอ หมายความว่าวิธีปฏิบัติ เศรษฐกิจพอเพียงนั้น ไม่ต้องทำทั้งหมด ฉะนั้นจึงพูดว่าเศรษฐกิจพอเพียงปฏิบัติเพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็ควรพอและ ทำได้ อันนี้เป็นข้อหนึ่งที่จะอธิบายคำพูดที่พูดมาเมื่อปีที่แล้ว...”

“...คำว่าพอเพียง มีความหมายอีกอย่างหนึ่ง มีความหมายกว้างออกไปอีก ไม่ได้หมายถึงการมีพอสำหรับใช้เองเท่านั้น แต่มีความหมายว่าพอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ถ้าใคร ได้มาอยู่ ณ ศาลานี้ เมื่อเท่าไร 20, 40 ปี เมื่อปี 2517 ปี 2517 ถึง 2541 นี้ก็ 24 ปีไซ้ใหม่ วันนั้นได้พูดว่าเราควรจะทำปฏิบัติให้ พอมีพอกิน พอมีพอกินนี้ก็แปลว่าเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ถ้าแต่ละคน พอมีพอกินก็ใช้ได้ ยิ่งถ้าประเทศพอมีพอกินก็ยิ่งดี และประเทศไทยเวลานั้น ก็เริ่มจะไม่พอมีพอกิน บางคนมีมาก บางคนก็ไม่มีเลย สมัยก่อนนี้พอมีพอกิน มาสมัยนี้ชักจะไม่พอมีพอกิน จึงต้องมีนโยบายที่จะทำทำให้เศรษฐกิจพอเพียง เพื่อที่จะให้ทุกคนมีพอเพียงได้...”

“...ให้พอเพียงนี้ก็หมายความว่า มีกินมีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหราก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่างอาจจะดูฟุ่มเฟือย แต่ถ้าทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำ สมควรที่จะปฏิบัติ อันนี้ก็ความหมายอีกอย่างของเศรษฐกิจ หรือ ระบบพอเพียง เมื่อปีที่แล้วตอนที่พูดพอเพียง แปลในใจแล้วก็ได้พูด ออกมาด้วยว่าจะแปลเป็น *self-sufficiency* (พึ่งตนเอง) ถึงได้บอกว่าพอเพียง แก่ตนเอง แต่ความจริงเศรษฐกิจพอเพียงนี้มีความหมายกว้างขวางกว่า *self-sufficiency* คือ *self-sufficiency* นั้นหมายความว่า ผลิตอะไรมีพอที่จะ ใช้ ไม่ต้องไปขอซื้อคนอื่น อยู่ได้ด้วยตนเอง(พึ่งตนเอง)...เป็นตามที่เขาเรียกว่า ยืนบนขาของตัวเอง(ซึ่งแปลว่าพึ่งตนเอง) แต่พอเพียงนี้มีความหมายกว้างขวาง ยิ่งกว่านี้อีก คือ คำว่าพอก็เพียงพอ เพียงนี้ก็พอ ดังนั้นคนเราถ้าพอใจในความ ต้องการก็มีความโลกน้อย เมื่อมีความ โลกน้อยก็เบียดเบียนผู้อื่นน้อย ถ้าทุก

ประเทศมีความคิด อันนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข พอเพียงนี้อาจจะมีมาก อาจจะมีของหรูหราก็ได้ แต่ว่าต้องไม่ไปเบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณตามอัธยาศัย พุดจาก็พอเพียงทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติตน ก็พอเพียง...”

“...เศรษฐกิจพอเพียงนั้น เขาตีความว่าเป็น เศรษฐกิจชุมชน หมายความว่า ให้พอเพียงในหมู่บ้านหรือท้องถิ่น ให้สามารถที่จะพอมีพอกิน เริ่มด้วยพอมี พอกิน โดยพอมีพอกินนี้เป็นเพียงเริ่มต้นของเศรษฐกิจ เมื่อปีที่แล้วบอกว่า ถ้าพอมีพอกิน คือพอมีพอกินของตนเองนั้น ไม่ใช่เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจสมัยหิน ไม่เป็นเศรษฐกิจพอเพียง สมัยหินนั้นเป็นเศรษฐกิจพอเพียงเหมือนกัน แต่ว่าค่อยๆพัฒนาขึ้นมา ต้องมีการแลกเปลี่ยนกัน มีการช่วยระหว่างหมู่บ้านหรือ ระหว่างจะเรียกว่าอำเภอ จังหวัด ประเทศ จะต้องมีการแลกเปลี่ยน มีการไม่พอเพียง จึงบอกว่าถ้ามีเศรษฐกิจพอเพียง เพียงเศษหนึ่งส่วนสี่ก็จะพอแล้ว จะใช้ได้...”

“...Sufficiency Economy นี้ไม่มีในตำราเศรษฐกิจ จะมีได้อย่างไร เพราะว่าเป็นทฤษฎีใหม่ เป็นตำราใหม่ ถ้ามีอยู่ในตำราก็หมายความว่าเราก็อปปี้มา เราลอกเขามา เราไม่ได้ลอก ไม่อยู่ในตำราเศรษฐกิจ เป็นเกียรติที่เขาพูดอย่างนี้ว่า Sufficiency Economy นั้นไม่มีในตำรา เพราะหมายความว่าเรามีความคิดใหม่ และ โดยที่ท่านผู้เชี่ยวชาญสนใจก็หมายความว่า เราก็สามารถที่จะคิดอะไรได้ จะถูกจะผิดก็ช่าง ถ้าเขาสนใจ เขาก็จะสามารถที่จะไปปรับปรุง หรือ ไปใช้หลักการ เพื่อที่จะให้เศรษฐกิจของประเทศและของโลกพัฒนาดีขึ้น...”

“...ถ้าไม่มีเศรษฐกิจพอเพียง เวลาไฟดับจะฟังหมด จะทำอะไรที่ที่ต้องใช้ไฟฟ้าก็ต้องแย้ไป หากมีเศรษฐกิจพอเพียงแบบไม่เต็มที่ ถ้าเรามีเครื่องปั่นไฟก็ใช้เครื่องปั่นไฟ หรือถ้าฉันโบราณกว่า มีคักจูดเทียน ก็มีทางที่จะแก้ปัญหาเสมอ ฉะนั้น เศรษฐกิจพอเพียงนี้ ก็มีเป็นขั้นๆแต่จะบอกว่าเศรษฐกิจพอเพียงนี้ให้พอเพียงเฉพาะตัวเองร้อยเปอร์เซ็นต์นี้เป็นสิ่งที่ทำไม่ได้ จะต้องมีการแลกเปลี่ยน มีการช่วยกัน ถ้าไม่มีการช่วยกันแลกเปลี่ยนกันก็ไม่ใช่พอเพียงแล้ว พอเพียงในทฤษฎีหลวงนี้ คือให้สามารถที่จะดำเนินงานได้ ฉะนั้น โครงการต่างๆ หรือเศรษฐกิจที่ใหญ่ ต้องมีความสอดคล้องกันดี...”

และในวันที่ 4 ธันวาคม 2543 ทรงมีพระราชดำรัสพระราชทานเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ณ ศาลาดุสิดาลัย สวนจิตรลดา พระราชวังดุสิตฯ เพิ่มเติมอีกว่า

“...ฉันพูดเศรษฐกิจพอเพียง ความหมายคือ ทำอะไรให้เหมาะสมกับฐานะของตัวเอง คือ ทำจากรายได้ 200-300 บาท ขึ้นไปเป็น 2 หมื่น 3 หมื่นบาท คนชอบเอาคำพูดของฉันเศรษฐกิจพอเพียงไปพูดกันเลอะเทอะ เศรษฐกิจพอเพียง คือทำเป็น *self-sufficiency* มันไม่ใช่ความหมาย ไม่ใช่แบบที่ฉันคิดที่ฉันคิดก็คือเป็น *self-sufficiency of Economy* เช่น ถ้าเขาต้องการดูทีวี ก็ควรให้เขามีดู ไม่ใช่ไปจำกัดเขาไม่ให้ซื้อทีวีดู เขาต้องการดูเพื่อสนุกสนาน ในหมู่บ้านไกลๆที่ฉันไป เขามีทีวีดูแต่ใช้แบตเตอรี่ เขาไม่มีไฟฟ้า แต่ถ้าเป็น *Sufficiency* นั้น มีทีวีแต่เขาฟุ่มเฟือย เปรียบเสมือนคนไม่มีสตางค์แต่ไปตัดสูทและยังใส่เน็คไทน์ *Versace* อันนี้ก็เกินไป...”

ในเวลาต่อมา สำนักพระราชเลขานุการก็ได้มีหนังสือถึงประธานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เรื่อง พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นำบทความ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ที่ทรงพระกรุณาปรับปรุงแก้ไข ให้สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องรับไปเผยแพร่เพื่อเป็นแนวทางปฏิบัติ ปรากฏข้อความดังนี้

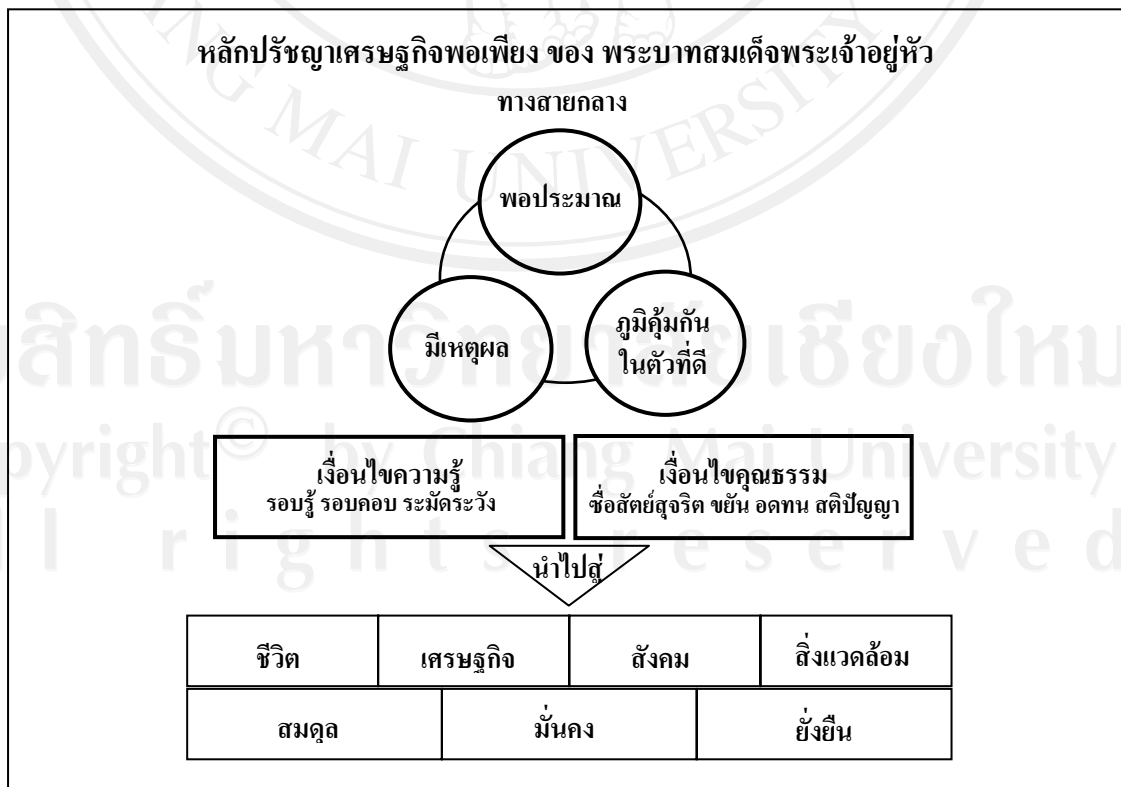
“เศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมไปถึงความจำเป็นที่จะต้อง มีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร ต่อการกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในภายนอก ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และในขณะเดียวกัน จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานชีวิตจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งทางด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี”

ดังนั้น ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง จึงประกอบด้วยคุณสมบัติ ดังนี้

1. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ
2. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ
3. ภูมิคุ้มกัน หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต โดยมีเงื่อนไขของการตัดสินใจและดำเนินกิจกรรมต่างๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียง 2 ประการดังนี้
  - ก. เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องรอบด้าน ความรอบคอบ ที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผน และความระมัดระวังในการปฏิบัติ
  - ข. เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้าง ประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียร ใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

รูปที่ 1 องค์ประกอบของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ที่มา : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สศช. (2544)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) จึงเสนอให้มีการสร้างขบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสานต่อแนวความคิดและเชื่อมโยงการขยายผลที่เกิดขึ้นจากการนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงดังกล่าวไปใช้อย่างหลากหลาย รวมทั้งเพื่อให้เกิดการยอมรับ และนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดผลทางปฏิบัติในทุกภาคส่วนของสังคมอย่างแท้จริง โดยได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิจากสาขาต่างๆ มาร่วมกันกลั่นกรองพระราชดำรัส สรุปลงเป็นนิยามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง พร้อมทั้งอัญเชิญมาเป็นปรัชญาหลักในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545 – 2549) เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศให้ดำเนินไปบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียงในที่สุด (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2549 : 15)

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากในปัจจุบันความเข้าใจในหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงดังกล่าว ยังมีความไม่ชัดเจนและมีการตีความที่หลากหลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงผู้คนส่วนใหญ่มักนึกไปถึงเรื่องเกษตรกรรม เรื่องของคนชนบท และเป็นเรื่องไกลตัวสำหรับคนเมืองจึงไม่ใช่เรื่องที่ตนเองต้องทำความเข้าใจมากนัก ส่วนผู้ที่อยู่ในภาคธุรกิจส่วนใหญ่ก็มีความสงสัยว่าในขณะที่การดำเนินธุรกิจนั้นต่างก็มุ่งหวังผลกำไรสูงสุด ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงใช้กับธุรกิจได้จริงหรือไม่ และอีกหลายคนที่แม้มีความสนใจในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงแต่ก็ไม่รู้ว่าจะนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้อย่างไร หรือควรเริ่มต้นอย่างไรในการปฏิบัติตามแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียง

ในวโรกาสที่มหาวิทยาลัยและสถาบันต่างๆ ได้เข้าเฝ้าเพื่อทูลเกล้าฯ ถวายปริญญาคุณวุฒิบัณฑิตกิตติมศักดิ์ ณ ศาลาแจ้ง วังไกลกังวล จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เมื่อวันที่ ๓ เมษายน ๒๕๔๔ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานพระบรมราโชวาทความตอนหนึ่งว่า

“... เศรษฐกิจพอเพียง หรือ ทฤษฎีใหม่ ได้พูดหลายต่อหลายครั้ง อธิบายแล้วอธิบายอีก ๓ ปี กว่าที่จะเข้าใจ... ไม่ใช่คุณถูกท่านว่าท่านไม่เข้าใจ แต่เข้าใจผิดมันต่างกัน ไม่เข้าใจไม่เป็นไร เพราะว่าถ้าไม่เข้าใจก็จะไปปฏิบัติไม่ได้ เมื่อไม่เข้าใจไม่ปฏิบัติก็คิดไปเพราะไม่ทำให้สิ่งที่พูดนั้นไปปฏิบัติในทางที่ผิด แต่ถ้าเข้าใจผิดและไปปฏิบัติ แล้วบอกว่าพระเจ้าอยู่หัวท่านเป็นอัจฉริยะ อันนี้เสียหาย เสียหายต่อส่วนรวม และเสียหายต่อพระเจ้าอยู่หัว ละนั่นขอรับรองให้ท่านไปทบทวนอีกทีว่า ที่ท่านได้มาชม มาชมอย่างไร แล้วถูกต้องหรือไม่... อย่างนี้ไม่ใช่เรื่องของพระเจ้าอยู่หัวเท่านั้นเอง แต่เป็นเรื่องของทุกคนทั้งผู้ใหญ่ ทั้งผู้น้อย ถ้าพูดอะไรผิดแล้วก็เสียใจกันบอกวาที้ นึกดูซิ ว่าประเทศชาติจะเป็นอย่างไร ก็ขอให้ท่านผู้ที่มีความคิดไปทบทวนอยู่ตลอดเวลา อย่าไปสอนใ้ผู้นุชนรุ่นหลังเข้าใจผิด ทำอย่างนี้แล้วก็จะได้หลักวิชาที่ควรจะมี แล้วก็นำไปปฏิบัติ เชื่อได้แน่ทุกคนจะมีความสุข บ้านเมืองจะมีความสุข...”

ดังนั้นสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ร่วมกับสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ได้จัดทำโครงการพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยจัดตั้งกลุ่มพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงขึ้น เพื่อรับผิดชอบในการนำเสนอแนวทางการอธิบายหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในรูปของทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ สำหรับใช้เป็นตัวอย่างในการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องอย่างเป็นระบบเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนเผยแพร่หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและแนวทางการพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีดังกล่าวไปยังหน่วยงานต่างๆ และสถาบันการศึกษา ตลอดจนผู้สนใจทั้งภายในและภายนอกประเทศ ซึ่งจะเป็นการสร้างความรู้ ความเข้าใจ ที่ถูกต้องเกี่ยวกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ให้ประชาชนทุกคนสามารถนำหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ได้เหมาะสม พร้อมทั้งปลูกฝังและปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ในการดำรงชีวิตให้อยู่บนพื้นฐานของความพอเพียง และนำไปสู่การปรับแนวทางการพัฒนาประเทศให้อยู่บนพื้นฐานของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งคณะทำงานได้วิเคราะห์ความหมายของ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง” ที่คณะผู้ทรงคุณวุฒิได้จัดทำขึ้นมาด้วยหลักวิธีทางตรรกศาสตร์ โดยทำความเข้าใจความเชื่อมโยงของแต่ละข้อความและประโยคที่อธิบายปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สามารถจำแนกได้เป็น 5 ส่วน ดังนี้ (กลุ่มพัฒนากรอบแนวคิดทางทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง, 2546 : 35 - 44)

1. กรอบแนวคิด

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า ๒๕ ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้นและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืน ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ

ความหมาย

1) เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตน (Economic life guiding principles) ในทางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย (positive aspect) และตลอดระยะเวลากว่า ๒๕ ปีที่ผ่านมา ก็ได้มีการทดลองดำเนินโครงการพัฒนาที่หลากหลายตามแนวพระราชดำริ เพื่อหาแนวทางและรูปแบบการพัฒนาที่สอดคล้องกับสถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกประเทศที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้แล้วยังเกิดชุมชนหลายแห่งที่มีแนวทางการดำรงชีวิตและการพัฒนาที่สามารถใช้เป็นกรณีศึกษาได้ ทั้งหมดนี้บ่งชี้ให้เห็นถึงแนวทางปฏิบัติและตัวอย่างการนำไปประยุกต์ใช้ที่เกิดขึ้นจริง

2) เป็นปรัชญาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา ทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต (timely/timeless) กล่าวคือ ได้มีพระราชดำรัสมาตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในปี ๒๕๔๐ และสามารถใช้เป็นแนวทางการพัฒนาเพื่อก้าวพ้นจากวิกฤต และการพัฒนาในสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ในปัจจุบัน

3) เป็นปรัชญาที่มองโลกเชิงระบบที่มีลักษณะพลวัต(dynamic) กล่าวคือ มองว่าสถานการณ์ในโลกนั้นมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นตลอดเวลา(uncertainties) เนื่องจากความเชื่อมโยง(connectivity) ของปัจจัยต่างๆ ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์

4) เป็นปรัชญาที่มุ่งผลทั้งในระยะสั้นและระยะยาว โดยเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤตในแต่ละช่วงเวลาเพื่อความมั่นคง(security) และความยั่งยืนของการพัฒนา(sustainability) ในมิติต่างๆ อาทิ มิติทางธรรมชาติ ทางสังคม และทางเศรษฐกิจ

5) อาจกล่าวได้ว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็น Paradigm Shift ลักษณะหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการพิจารณาและวิเคราะห์สถานการณ์และความเปลี่ยนแปลง ตลอดจนนโยบาย แนวทาง และวิธีการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ตลอดจนผลที่เกิดขึ้นตลอดช่วงระยะเวลากว่า ๓๐ ปี ที่ผ่านมา ซึ่งหมายรวมถึงการที่ชุมชนและประเทศต่างๆ มีความเชื่อมโยงกันมากขึ้นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของเทคโนโลยี วัฒนธรรม และ ค่านิยมทางสังคม

2. คุณลักษณะ (Characteristics)

“เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาซึ่งถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศ ให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์

ความหมาย

1) เป็นแนวทางการดำรงอยู่ และปฏิบัติตนในทางที่ควรจะเป็น (normative prescription) โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย (positive aspect)

2) เป็นปรัชญาที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ (scalable) ทั้งระดับ ครอบครัว ชุมชน และระดับรัฐ หนึ่ง ระดับปัจเจกบุคคลนั้นอาจนับเป็นหน่วยครอบครัวเดี่ยว(single household) นอกจากนี้ ยังได้เน้นย้ำว่าสามารถใช้ได้กับคนทุกระดับ อาทิ เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจ เป็นต้น

3) แนวคิดทางสายกลาง (Middle Path) เป็นหัวใจสำคัญ (Keyword) ของปรัชญาที่นำมาใช้ในการบริหารและพัฒนาเศรษฐกิจ เพื่อให้ก้าวทันต่อโลกแห่งความเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ กล่าวคือ

(ก) ไม่ใช่การปิดประเทศอย่างสิ้นเชิง แต่ก็ไม่ใช่การเปิดเสรีอย่างเต็มที่โดยไม่มี การเตรียมความพร้อมของคนและสังคมในการเข้าสู่กลไกตลาด

(ข) ไม่ใช่การอยู่อย่างโดดเดี่ยว (Independence) หรือพึ่งพิงภายนอกหรือคน อื่นทั้งหมด (Dependence) แต่เน้นความคิดและการกระทำที่จะพึ่งตัวเองเป็นหลัก (self - reliance) ก่อนที่จะไปพึ่งคนอื่น

(ค) ทางสายกลางในที่นี้ หมายถึงวิธีการ (Means) หรือการกระทำที่พอประมาณ บนพื้นฐานของความมีเหตุผล และการสร้างภูมิคุ้มกัน ซึ่งในที่สุดแล้วจะนำไปสู่การพัฒนาแบบ เศรษฐกิจพอเพียง ที่เป็นทั้งแนวทางการแก้ไขปัญหาเพื่อให้รอดพ้นวิกฤตและทำให้สังคม ประเทศชาติสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคง (security) และยั่งยืน (sustainable) ภายใต้กระแส โลกาภิวัตน์ และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ

3. คำนิยาม (Working definition)

“ความพอเพียง” หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมไปถึงความจำเป็นที่ จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใดๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้ง ภายนอกและภายใน

ความหมาย

ความพอเพียง (Sufficiency) จะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อมๆ กัน อันได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี กล่าวคือ กิจกรรมใดๆ ที่ขาดคุณลักษณะ ใดคุณลักษณะหนึ่งไปก็จะไม่สามารถเรียกได้ว่าเป็นความพอเพียง คุณลักษณะทั้ง 3 ประกอบด้วย

1) ความพอประมาณ (Moderation) หมายถึง ความพอดี (dynamic optimum) ที่ไม่ มากเกินไปและไม่น้อยจนเกินไปในมิติต่างๆ ของการกระทำ ตัวอย่างเช่น กิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ เพื่อนำไปสู่ความสมดุล และพร้อมต่อ การรองรับการเปลี่ยนแปลง

2) ความมีเหตุผล (Reasonableness) หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความ พอประมาณในมิติต่างๆ นั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยพิจารณาจากเหตุ ปัจจัย และข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ (expected results) อย่างรอบคอบ

3) การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควร (Self - immunity) เพื่อเตรียมตัวพร้อมรับ ผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ เนื่องจาก เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญา ที่มองโลกเชิงระบบที่มีลักษณะพลวัตตั้งได้กล่าวมาแล้วข้างต้น การกระทำที่จะสามารถเรียกได้ว่า พอเพียงนั้น จึงมิใช่แต่จะคำนึงถึงเหตุการณ์และผลในปัจจุบันเท่านั้น แต่จำเป็นที่จะต้องคำนึงถึง

ความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่างๆที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต ภายใต้ข้อจำกัดของความรู้ที่มีอยู่ และสร้างภูมิคุ้มกันในตัวให้พอเพียง ที่พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงต่างๆได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ระดับของความพอประมาณต้องครอบคลุมมิติการจัดการความเสี่ยง (risk management) เชิงพลวัต (dynamic) จึงจะนับได้ว่าเป็นระดับพอเพียงที่สมบูรณ์

4. เงื่อนไข (Conditions of Sufficiency Actions)

“...ทั้งนี้ ต้องอาศัยความรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่างๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน ขณะเดียวกันต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกคุณธรรม ความซื่อสัตย์ สุจริต และมีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ...”

ความหมาย

1) เงื่อนไขรอบความรู้ (Set of knowledge) ที่จะนำไปสู่การตัดสินใจในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่อยู่ในระดับพอเพียง ต้องอาศัย

(ก) ความรอบรู้ คือ มีความรู้ (Stock of all relevant knowledge) เกี่ยวกับวิชาการต่างๆอย่างรอบด้าน โดยครอบคลุมเนื้อหาของเรื่องต่างๆที่เกี่ยวข้องเพื่อใช้เป็นพื้นฐานสำหรับการนำไปใช้ในโอกาสและเวลาต่างๆ

(ข) ความรอบคอบ คือ ความสามารถที่จะนำความรู้และหลักวิชาต่างๆเหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน (Connectivity of all acquired knowledge) ประกอบการวางแผนก่อนที่จะนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติทุกขั้นตอน

(ค) ความระมัดระวัง คือ ความมีสติ ในการนำแผนปฏิบัติที่ตั้งอยู่บนหลักวิชาต่างๆเหล่านั้นไปใช้ในทางปฏิบัติ เพราะในความเป็นจริงแล้วสถานการณ์เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้นการนำความรู้และความรอบคอบมาใช้จึงต้องอาศัยความระมัดระวังให้รู้เท่าทันเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปด้วย

2) เงื่อนไขคุณธรรม (Ethical Qualifications) ที่จะต้องเสริมสร้างใน 2 ด้าน ได้แก่

(ก) ด้านจิตใจ/ปัญญา โดยเน้นความรู้คู่คุณธรรม กล่าวคือ ตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต และมีความรอบรู้ที่เหมาะสม

(ข) ด้านการกระทำ หรือ การดำเนินชีวิตโดยเน้นความอดทน ความเพียร สติ ปัญญา และความรอบคอบ

5. แนวทางปฏิบัติ และผลที่คาดว่าจะได้รับ

“...เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี...”

ความหมาย

1) การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ จะทำให้เกิดทั้งวิถีการพัฒนาและผลของการพัฒนาที่สมดุล และพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ

(ก) ความพอเพียง เป็นทั้งวิธีการ(Means) ที่คำนึงถึงความสมดุล-พอประมาณ อย่างมีเหตุผล-และการสร้างภูมิคุ้มกันที่เหมาะสม

(ข) ในขณะเดียวกัน ก็นำไปสู่ผลของการกระทำ(Ends) ที่ก่อให้เกิดความสมดุล และพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง

2) ความสมดุล และความพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง หมายถึง

(ก) ความสมดุล (Balance) ในทุกๆ ด้านทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม และความรู้/เทคโนโลยี ในขณะเดียวกันความสมดุลของการกระทำทั้งหมด และผลที่เกิดขึ้นในมิติของเวลาจะนำไปสู่ความยั่งยืนของการพัฒนา หรือความดำรงอยู่อย่างต่อเนื่อง (sustainability) ของทุนในด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทางสิ่งแวดล้อม ทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญา ภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ และความเปลี่ยนแปลงต่างๆ

(ข) ความพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางต่อผลกระทบจากด้านต่างๆ อันได้แก่ ด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอก

นอกจากนี้แล้ว นักวิชาการและบุคคลสำคัญหลายท่านยังได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความหมาย และลักษณะของเศรษฐกิจพอเพียงไว้หลากหลายแง่มุม อาทิเช่น

ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล อดีตเลขาธิการคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานในโครงการพระราชดำริ (กปร.) ได้กล่าวสรุปความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริไว้ว่า หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตนเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเองอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน ซึ่งต้องสร้างพื้นฐานทางด้านเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือให้ตนเองสามารถอยู่ได้อย่างพอกินพอใช้ มิได้มุ่งหวังที่จะสร้างความเจริญเติบโต หรือยกเศรษฐกิจให้เจริญอย่างรวดเร็วเพียงอย่างเดียว จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริเป็นเรื่องที่เข้าใจง่าย มีความชัดเจน ไม่ได้ยากแก่การรับรู้และการนำไปปฏิบัติ ดังจะเห็นเป็นรูปธรรมที่ปรากฏชัดเจนในโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่เกิดผลสำเร็จแล้วมากมาย

นอกจากนี้แล้ว ดร.สุเมธ ตันติเวชกุล (อ้างในสมพร เทพสิทธิ์า, 2548 : 39-47) ยังได้ให้ทรรศนะอีกว่า เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ อยู่เหนือกว่าเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของตะวันตกซึ่งเกี่ยวกับวัตถุที่เป็นรูปธรรม เช่น เงิน ทรัพย์สิน กำไร ที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องของจิตใจ ซึ่งเป็นนามธรรม แต่เศรษฐกิจพอเพียงมีขอบเขตที่กว้างขวางกว่าเศรษฐกิจทุนนิยม เพราะครอบคลุมถึง 4 ด้าน คือ มิติด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม และ วัฒนธรรม ดังนี้

1) มิติด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจแบบพออยู่พอกิน ให้มีความขยันหมั่นเพียรประกอบสัมมาอาชีพเพื่อให้พึ่งตนเองได้ ให้พ้นจากความยากจน การปฏิบัติตามทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริเป็นตัวอย่างของการปฏิบัติตามเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งได้ช่วยให้เกษตรกรจำนวนมากมีรายได้เพิ่มสูงขึ้น มีชีวิตที่เป็นสุขตามสมควรแก่สภาพ พ้นจากการเป็นหนี้และความยากจน สามารถพึ่งตนเองได้มีครอบครัวที่อบอุ่นและเป็นสุข

2) มิติด้านจิตใจ เศรษฐกิจพอเพียงเน้นที่จิตใจที่รู้จักพอ คือ พอดี พอประมาณและพอใจในสิ่งที่มี ยินดีในสิ่งที่ได้ ไม่โลภมาก เศรษฐกิจพอเพียงจะต้องเริ่มที่ตัวเองโดยการสร้างรากฐานที่มั่นคงทางจิตใจที่มั่นคง เริ่มจากใจที่รู้จักพอ เป็นการปฏิบัติตามหลักทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทาในการดำรงชีวิต โดยใช้หลักการพึ่งตนเอง 5 ประการ อันได้แก่

(ก) พึ่งตนเองทางจิตใจ คนที่สมบูรณ์พร้อมต้องมีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกว่าตนนั้นสามารถพึ่งตนเองได้ ดังนั้นจึงควรที่จะสร้างพลังผลักดันให้มีภาวะจิตใจอีกheim ต่อสู้ชีวิตด้วยความสุจริต แม้อาจจะไม่ประสบความสำเร็จบ้างก็ตาม มิพึงควรท้อแท้ ให้พยายามต่อไป

(ข) พึ่งตนเองทางสังคม ควรเสริมสร้างให้แต่ละชุมชนในท้องถิ่นได้ร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดและเผยแพร่ให้ได้รับประโยชน์ซึ่งกันและกัน

(ค) พึ่งตนเองทางทรัพยากรธรรมชาติ คือการส่งเสริมให้มีการนำเอาศักยภาพของผู้คนในท้องถิ่น รวมไปถึงการเสาะแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติ หรือวัตถุในท้องถิ่นที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งมีอยู่มากมายในประเทศ

(ง) พึ่งตนเองทางเทคโนโลยี ควรส่งเสริมให้มีการศึกษา ทดลอง ทดสอบ เพื่อให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและสังคมไทย

(จ) พึ่งตนเองในทางเศรษฐกิจ หมายถึง สามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น กล่าวคือ แม้ไม่มีเงินก็ยังมิขำ ปลา ผัก ผลไม้ ในท้องถิ่นของตนเองเพื่อการยังชีพ และสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระดับมหภาคต่อไปได้ด้วย

3) มิติด้านสังคม เศรษฐกิจพอเพียงมุ่งให้เกิดสังคมที่มีความสงบสุข ประชาชนมีความเมตตาเอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกันที่ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ โดยมุ่งให้เกิดความสามัคคีร่วมมือกัน เพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้โดยปราศจากการเบียดเบียน เอาธิดเอาเปรียบกัน การมุ่งร้ายทำลายกัน

4) มิติด้านวัฒนธรรม เศรษฐกิจพอเพียงมุ่งให้เกิดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตที่ประหยัด อดออม มีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่ตกเป็นทาสของวัตถุนิยมและบริโภคนิยมที่ทำให้เกิดหนี้สิน เกิดการทุจริตคอร์รัปชัน ซึ่งเป็นปัญหาสังคมที่ร้ายแรงและบ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ

พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ได้กล่าวถึงปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงว่าไม่ใช่เรื่องที่เกี่ยวข้องเฉพาะกับการพัฒนาการเกษตรเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวเนื่องกับชุมชน การผลิต เศรษฐกิจ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีท้องถิ่น ธรรมชาติ การปกครอง ฯลฯ และที่สำคัญที่สุดเกี่ยวเนื่องกับวิถีคิด และจิตสำนึกของคน เพราะปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาการพัฒนาที่มองเห็นสังคมอย่างเป็นองค์รวมที่ไม่ได้แยกการพัฒนาออกเป็นส่วนๆเหมือนการพัฒนาด้านอื่นๆที่มักมองสังคมแบบแยกส่วน ซึ่งการพัฒนาเหล่านั้นอาจได้ผลตามเป้าหมาย แต่ไม่ได้ผลสมบูรณ์ตามความหมายของการพัฒนาที่แท้จริง เพราะขาดความรู้ ความเข้าใจ และขาดความคิดแบบสหสาขาวิชาที่จะช่วยให้ผู้ได้รับประโยชน์จากการพัฒนาได้ช่วยเหลือตนเอง และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ประยุกต์ความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ที่เหมาะสม สอดรับกับวิถีชีวิต และสอดคล้องกับสิ่งแวดล้อมของเขา (พลเอกเปรม ติณสูลานนท์, 2541)

ประมวล วะสี(2544 : 4-6) ให้ทรงสนะเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงว่า หมายถึง ความพอเพียง ในอย่างน้อย 7 ประการด้วยกัน คือ

- 1) พอเพียงสำหรับทุกคน ทุกครอบครัว ไม่ใช่เศรษฐกิจแบบทอดทิ้งกัน
- 2) จิตใจพอเพียง ทำให้รักและเอื้ออาทรผู้อื่นได้ คนที่ไม่พอจะรักคนอื่นไม่เป็น และทำลายมาก
- 3) สิ่งแวดล้อมพอเพียง การอนุรักษ์และเพิ่มพูนทรัพยากรสิ่งแวดล้อมให้ยังชีพและทำมาหากินได้
- 4) ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง การรวมตัวกันเป็นชุมชนที่เข้มแข็งจะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆได้ เช่น ปัญหาสังคม ปัญหาความยากจน หรือปัญหาสิ่งแวดล้อม
- 5) ปัญญาพอเพียง มีการเรียนรู้ร่วมกันในการปฏิบัติ และปรับตัวได้อย่างต่อเนื่อง
- 6) อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง วัฒนธรรมคือวิถีชีวิตของกลุ่มคนที่สัมพันธ์อยู่กับสิ่งแวดล้อมที่หลากหลาย ดังนั้นเศรษฐกิจจึงควรเติบโตขึ้นจากฐานทางวัฒนธรรมจึงจะมั่นคงได้
- 7) มีความมั่นคงพอเพียง ไม่ใช่รูบารบ เดี่ยวจนเดี๋ยวรวยแบบกะทันหัน เพราะถ้าเป็นแบบนั้นสุขภาพจิตของมนุษย์จะเสีย เศรษฐกิจพอเพียงที่มั่นคงจึงจะทำให้สุขภาพจิตดี

เมื่อทุกอย่างพอเพียงก็จะเกิดความสมดุล ความสมดุล คือ ความเป็นปกติและยั่งยืนซึ่งเราอาจเรียกเศรษฐกิจพอเพียงในชื่ออื่นๆ เช่น เศรษฐกิจสมดุล เศรษฐกิจบูรณาการ หรือ เศรษฐกิจศีลธรรม เป็นต้น และนี่เองคือเศรษฐกิจทางสายกลาง หรือเศรษฐกิจแบบมัชฌิมาปฏิปทา เพราะ

เชื่อมโยงทุกเรื่องเข้ามาด้วยกัน ทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม โดยแท้ที่จริงคำว่าเศรษฐกิจเป็นคำที่มีความหมายที่ดี ที่หมายถึงความเจริญที่เชื่อมโยงกาย ใจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน เพียงแต่ที่ผ่านมามีการนำเอาคำว่าเศรษฐกิจไปใช้ในลักษณะแบบแยกส่วน เมื่อแยกส่วนก็ทำลายส่วนอื่นๆจนเสียดุล และก่อให้เกิดวิกฤต

ศ.ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2544 : 3-13) กล่าวว่า นับตั้งแต่มีพระราชดำรัสเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง ในปี พ.ศ.2540 ก็มีผู้กล่าวถึงเศรษฐกิจพอเพียงกันอย่างกว้างขวาง แต่กลับยังไม่มีการสำรวจมิติต่างๆของแนวคิดนี้อย่างเพียงพอ โดยทั่วไปมักจะเน้นกันแต่เรื่องของเทคนิคการจัดการไร่นาในภาคเกษตรกรรม ซึ่งน่าจะเป็นมิติเดียวของเศรษฐกิจพอเพียงและไม่น่าจะเป็นมิติที่สำคัญที่สุดด้วย ซึ่งแม้แต่ในพระราชดำรัสเองก็ยังทรงพระราชดำรัสถึงสิ่งอื่นๆที่มากกว่าด้านเทคนิคเพียงอย่างเดียว เช่น ที่ตรัสถึงการส่งข้าวจากเชียงรายมากรุงเทพฯแล้วขนข้าวจากกรุงเทพฯกลับไปเชียงรายเมื่อเกิดความขาดแคลนขึ้น แสดงถึงการจัดการของเศรษฐกิจพอเพียงว่าจะต้องรวมไปถึงระดับที่กว้างกว่าไร่นาของเกษตรกรแต่ละครอบครัวด้วย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือเศรษฐกิจที่พอเพียงแก่ทั้งประเทศไม่ใช่แค่บางครอบครัวเท่านั้น โดยจำเป็นที่จะต้องคิดถึงการจัดการที่มากกว่าระดับครัวเรือน

โดยสรุปแล้ว เศรษฐกิจพอเพียงไม่ใช่เป็นเพียงเทคนิค แต่มีความหมายกว้างกว่านั้นมาก โดยต้องรวมเอาคุณสมบัติต่างๆไว้ ดังนี้

1) อุดมการณ์ ซึ่งเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับลัทธิปัจเจกชนนิยม กล่าวคือ เป็นการมองเห็นถึงความเชื่อมโยงสัมพันธ์กันในเชิงเกื้อกูลกัน ระหว่างมนุษย์แต่ละคนกับธรรมชาติแวดล้อม และกับมนุษย์ด้วยกันเอง (รวมไปถึงสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เช่น ผี หรือ พระเจ้า ด้วย) โดยหากมองเห็น แต่คนอยู่โดดเดี่ยวไม่เชื่อมโยงกันกับสิ่งอื่นหรือคนอื่น ก็จะไม่มีความเป็นเศรษฐกิจพอเพียงได้เลย

2) โลกทัศน์ เป็นสิ่งที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ของเศรษฐกิจพอเพียง กล่าวคือ มนุษย์แต่ละคนไม่ได้เป็นศูนย์กลาง แต่อยู่ได้ด้วยพึ่งพากันอาศัยกันและพึ่งพาธรรมชาติ โลกทัศน์ของเศรษฐกิจพอเพียงจะไม่ให้ความสำคัญกับเงิน โดยถือว่าเงินเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่ช่วยให้ความมั่นคงแต่เงินอย่างเดียวไม่พอ ต้องอาศัยความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน สิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ สามารถพึ่งพาตัวเองได้ในเรื่องปัจจัยยังชีพพื้นฐาน

3) ความสัมพันธ์ทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ของชุมชนเดิม อันหมายถึง การที่สมาชิกสามารถติดต่อสัมพันธ์กันได้โดยตรงผ่านระบบเครือญาติ มีพิธีกรรมที่มีรากฐานทางวัฒนธรรมรองรับที่สามารถเชื่อมโยงคนในชุมชนเข้าหากันไว้ได้อย่างมีพลัง

4) ค่านิยม ได้แก่ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความไว้วางใจ เชื่อใจ ความซื่อสัตย์ การให้คุณค่าแก่ “ของจริง” ความเคารพเชื่อฟังสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การเคารพในสิทธิหน้าหมู่มุ เป็นต้น

หากชุมชนใดดำเนินกิจกรรมภายใต้คุณสมบัติทั้ง 4 ประการ นี้แล้ว ก็น่าจะนับได้ว่าเป็น เศรษฐกิจพอเพียงอย่างแท้จริงได้ ซึ่งทั้ง 4 ประการดังกล่าวนี้ คือส่วนที่เรา รู้จักกันว่า “วัฒนธรรม” นั้นเอง โดยเศรษฐกิจพอเพียงนี้เป็นวัฒนธรรมทวนกระแส ฉะนั้นการจะผลักดันเศรษฐกิจพอเพียง ให้เกิดผลได้นั้นต้องคำนึงถึงระดับประเทศและระดับโลก เพราะโลกกำลังถูกรอบงำด้วย วัฒนธรรมที่ตรงกันข้ามกับวัฒนธรรมเศรษฐกิจพอเพียง ทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม

ทั้งนี้ ในอีกมิติหนึ่งภายใต้กระบวนการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง วาทกรรม เกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเป็นอีกวิถีทางหนึ่งในการคืนอำนาจให้กับประชาชนอย่าง แท้จริง และเป็นการยกระดับความสัมพันธ์ของผู้คนให้เกิดความเข้าใจร่วมกันถึงการสร้างและใช้ ศักยภาพที่มีอยู่ที่จะส่งผลดีต่อวิถีชุมชน เป็นการให้ทางเลือกและสิทธิที่จะเลือก อีกทั้งสิทธิในการ ครอบครองสมบัติที่จำเป็นต่อการมีชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชน ชุมชนาธิปไตยจึงเป็นตัวอย่างรูปแบบ ความสัมพันธ์ที่พึงประสงค์ในสังคมไทยร่วมสมัย ชุมชนาธิปไตย คือ ระบบการเมืองประชาธิปไตย ใหม่ เป็นระบบประชาธิปไตยของประชาชน เพื่อประชาชน อย่างแท้จริง โดยมุ่งปฏิรูปหรือพัฒนา โครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม เพื่อให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและเป็นธรรม มากที่สุด ในสภาพแวดล้อมที่ยั่งยืน โดยเน้น โครงสร้างชุมชนแบบองค์รวม เกิดการพัฒนาชุมชน ที่หลากหลาย พึ่งตนเองได้ และพึ่งพาอาศัยกันและกัน โดยเน้นการพัฒนาแบบพหุภาคีหรือพันธมิตร การนำเอาคุณลักษณะที่ดีและมีคุณประโยชน์จากทุกภาคส่วนของสังคม ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และ องค์กรประชาชน เพื่อร่วมกันพัฒนาชุมชนและสังคมบนจุดยืนและผลประโยชน์ของชุมชน ส่วนรวม เน้นภูมิปัญญา ระบบการเรียนรู้ และประเพณีวัฒนธรรมชุมชน/สังคม ที่เอื้อต่อการจัดการ เครื่องข่ายองค์กรภายใต้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นสำคัญ อีกทั้งยังควรเน้นการปลูกฝังจิตสำนึก ท้องถิ่นที่ส่งเสริมวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งเป็นพื้นฐานของความสัมพันธ์อัน เรียกว่า “ชุมชนาภิวัตน์” อันเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับโลกาภิวัตน์ (จุฑาพรรค์ ผดุงชีวิต, 2550 : 30-31)

จากหลากหลายทศนะที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็น ปรากฏการณ์ทางสังคมที่สามารถนิยามความหมายได้หลากหลายแง่มุมตามลักษณะการตีความตาม มุมมองและประสบการณ์ที่หลากหลาย ดังนั้นเศรษฐกิจพอเพียงจึงมีความหมายในลักษณะสัมพัทธ์ คือ มีหลายความหมาย มากกว่าที่จะเป็นแบบสัมบูรณ์ที่มีความหมายเดียว อย่างไรก็ตามท่ามกลาง ความหมายที่แตกต่างกันนั้น สามารถหาลักษณะร่วมกันเพื่ออธิบายถึงความหมายของเศรษฐกิจ พอเพียงจากคำนิยามต่าง ๆ นั้น โดยการยกระดับความเป็นนามธรรมของมโนทัศน์ต่างๆเหล่านี้ ให้มีระดับสูงขึ้น ดังเช่นที่ ฌรงค์ เพ็ชรประเสริฐ (2541 : 170-171) ชี้ให้เห็นว่า เศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางของความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของการสร้างดุลยภาพ 3 ประการ คือ

1) คุณภาพระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับธรรมชาติ ซึ่งจะต้องหาจุดพอดีของการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ พร้อมๆกับการดูแลและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

2) คุณภาพระหว่างความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ คือ การพึ่งพาอาศัยแบบไม่เบียดเบียนกัน และ

3) คุณภาพระหว่างความสัมพันธ์ของกายกับจิต คือ ความพอดีระหว่างความพึงพอใจกับคุณภาพชีวิต โดยเป็นการบริโภคอย่างมีขอบเขตและเหตุผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่จะทำให้เกิดคุณภาพด้านอื่นๆ

การน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมากำหนดเป็นปรัชญาหลักในการพัฒนาประเทศ ส่งผลให้กระทรวง ทบวง กรม และสถาบันต่างๆ เริ่มตระหนัก และนำเอาพระราชดำรัสทฤษฎีใหม่และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้กับงานของตน เช่น กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงศึกษาธิการ และทบวงมหาวิทยาลัย (ไพโรธ เลิศพิริยกุลมณ, 2544) รวมไปถึงกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งคณะกรรมการอำนวยการจัดทำแผนพัฒนาสุขภาพแห่งชาติ ได้นำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมากำหนดเป็นยุทธศาสตร์พัฒนาระบบสุขภาพในแผนพัฒนาสุขภาพแห่งชาติฉบับที่ 9 เพื่อให้สอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 และได้พัฒนาจนมาเป็นแผนพัฒนาสุขภาพแห่งชาติฉบับที่ 10 ซึ่งมุ่งพัฒนาระบบสุขภาพของประชาชนไทยให้เป็น “ระบบสุขภาพพอเพียง” ภายใต้งค์กรมอยู่เย็นเป็นสุข ตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาและแนวคิดการพัฒนาระบบสุขภาพของประเทศไทย ได้น้อมนำ “ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวทางการพัฒนาสุขภาพ” และยึดหลักการที่ว่า “สุขภาพดีเป็นผลจากสังคมดี” โดยมีแนวคิดหลัก 2 ประการคือ (คณะกรรมการอำนวยการจัดทำแผนพัฒนาสุขภาพแห่งชาติ ฉบับที่ 10, 2550 : 7-10)

1) แนวคิดหลักประการแรก : จากเศรษฐกิจพอเพียงสู่ระบบสุขภาพพอเพียงที่มีหลักการสำคัญ 7 ประการ คือ (1) ยึดทางสายกลาง (2) มีความสมดุลพอดี (3) รู้จักพอประมาณ (4) การมีเหตุผล (5) มีระบบภูมิคุ้มกัน (6) รู้เท่าทันโลก และ (7) มีคุณธรรมและจริยธรรม

2) แนวคิดหลักประการที่สอง : สุขภาพดีเป็นผลจากสังคมดี หรือสังคมแห่งสุขภาพจะเป็นสังคมที่เป็นธรรม เอื้อเพื่อเกื้อกูลกัน ไม่กดขี่หรือเอารัดเอาเปรียบกัน เคารพในคุณค่าความเป็นมนุษย์เสมอกัน ไม่เบียดเบียนตนเอง ผู้อื่น และไม่เบียดเบียนธรรมชาติ

นชิรัตน์ ธรรม์โรจน์ (2545 : 70-73) กล่าวถึง การพัฒนาระบบสุขภาพของประชาชน เพื่อเป็น “ระบบสุขภาพพอเพียง” ว่าควรมีหลักการที่สำคัญ 5 ประการ คือ

ประการที่ 1 ยึดหลักทางสายกลางในการดำรงชีวิตเพื่อการมีสุขภาพที่ดี ตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ โดยมุ่งสร้างครอบครัวและชุมชนให้มีความเข้มแข็ง มีความรู้ความสามารถในการพึ่งพาตนเองด้านสุขภาพ

ประการที่ 2 ยึดหลักความสมดุลในการพัฒนาเทคโนโลยีเพื่อสุขภาพ ให้มีความสมดุล ทั้งโลกาภิวัตน์และกัวิวัฒน์ท้องถิ่นในการผลิตและการใช้ทรัพยากรเพื่อสุขภาพ มีการจัดบริการที่มีความสมดุลและบูรณาการของบริการสุขภาพ ทั้งการสร้างเสริมสุขภาพ การป้องกันและควบคุมโรค การรักษาพยาบาล การฟื้นฟูสมรรถภาพ และการคุ้มครองผู้บริโภค

ประการที่ 3 ยึดหลักความพอประมาณ ด้วยการปรับระบบบริการสุขภาพให้เป็นบริการแบบองค์รวม ในการบริหารและบริการด้านสุขภาพให้มีความพอประมาณกับภาวะการเงินการคลังของประเทศ จัดวางระบบกลั่นกรองการใช้เครื่องมือแพทย์ที่มีเทคโนโลยีสูงและราคาแพง ส่งเสริมการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือกอื่นๆ

ประการที่ 4 สร้างระบบภูมิคุ้มกันและการคุ้มครองสุขภาพ ให้พร้อมรับต่อผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ โดยการสร้างหลักประกันสุขภาพถ้วนหน้าและคุ้มครองสุขภาพของประชาชนจากภาครัฐและภาคประชาชนด้วยตนเอง และสร้างระบบการบริหารจัดการด้านสุขภาพที่มีธรรมาภิบาล (Good Governance) มีคุณธรรม และจริยธรรม

ประการที่ 5 สร้างระบบการเรียนรู้ด้านสุขภาพ สนับสนุนการศึกษาวิจัยที่นำไปสู่การพึ่งพาตนเองได้ของประเทศ ให้มีความรอบรู้ รู้เท่าทัน โลก ด้วยการใส่ใจปัญญา มีความอดุสาหะวิริยะ มีเหตุผล มีทักษะในการแก้ไขปัญหาชีวิตอย่างรอบคอบ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในปัจจุบันประชาชนทั่วไปจะรู้จักและมีผลงานเกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ตลอดจนมีการนำไปประยุกต์ใช้ในรูปแบบต่างๆบ้างแล้วก็ตาม แต่ก็ยังคงมีความหลากหลายในการตีความ เนื่องจากอาจจะยังไม่มี ความเข้าใจที่ถูกต้องและชัดเจน ประกอบกับการที่ไม่มีตัวอย่างให้เห็นเป็นรูปธรรมมากนัก ทำให้การนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร นอกจากนี้แล้วการดำเนินชีวิตหรือดำเนินกิจกรรมต่างๆอย่างไม่พอเพียงบนพื้นฐานของความประมาทในภาคส่วนต่างๆของสังคม อาจก่อให้เกิดปัญหาที่สะสมจนอาจนำไปสู่วิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม ดังที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตได้ ดังนั้นคณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องริเริ่มสร้างกระบวนการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสานต่อความคิดและเชื่อมโยงการขยายผลที่เกิดจากการนำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ให้เกิดผลในทางปฏิบัติ ในทุกระดับและทุกภาคส่วนอย่างจริงจัง โดยได้เสนอแนวทางในการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไว้ดังนี้ (คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, 2546 : 15-17)

1. เชื่อมโยงกลุ่มหรือบุคคลที่มีการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างแกนเครือข่ายขับเคลื่อนการสานต่อองค์ความรู้ การเชื่อมโยงเครือข่ายนี้จะนำไปสู่การสร้างกระแสเศรษฐกิจพอเพียงที่มีความหลากหลายที่จะเป็นพื้นฐานของการขับเคลื่อนต่อไป

2. ร่วมมือกันระหว่างแกนเครือข่าย โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อเป็นพื้นฐานการถอดบทเรียนเศรษฐกิจพอเพียงจากกิจกรรมที่เป็นรูปธรรม ตั้งแต่ระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน ทั้งที่ประสบผลสำเร็จและล้มเหลว โดยชี้ให้เห็นถึงปัจจัยที่ทำให้เกิดความพอเพียงและไม่พอเพียง ซึ่งจะเป็นเครื่องมือที่มีพลังในการสื่อความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงในสังคม

3. พัฒนาแนวคิดให้ชัดเจน โดยการสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับการพัฒนาที่มีหลักเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญานำทาง เพื่อนำไปสู่การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงมากยิ่งขึ้นและนำเสนอเป็นทางเลือกหนึ่งของแนวทางการพัฒนา

4. สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยสร้างและเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกภาคส่วนได้มีประสบการณ์ที่จะผ่านการไตร่ตรองและเรียนรู้จากการปฏิบัติ เพื่อตระหนักถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้เป็นกรอบแนวคิดและพื้นฐานในการดำเนินชีวิตควบคู่ไปกับการเรียนรู้ร่วมกัน

5. สร้างสื่อเพื่อการเปลี่ยนแปลงที่มีพลัง จากการประมวลความรู้และบทเรียนต่างๆ เพื่อประชาสัมพันธ์และเผยแพร่ให้ประชาชนทั่วไปมีความรู้ และความเข้าใจที่ถูกต้อง และเกิดความสนใจเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง โดยเน้นการสร้างการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นในกลุ่มเป้าหมาย

6. ขยายผลในภาคส่วนต่างๆ ในหลากหลายมิติ ให้เกิดพลังของเครือข่ายที่มีแรงมากพอเพียงที่จะทำให้กระแสเศรษฐกิจพอเพียงขยายต่อไปเรื่อยๆ ในวงกว้าง เพื่อให้ประชาชนทั่วไปได้เรียนรู้ถึงแนวทางวิธีการ และเงื่อนไข ในการนำเอาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงไปปฏิบัติ

การศึกษาและการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ต้องใช้แนวทางของสหวิทยาการ เพราะเศรษฐกิจพอเพียงมีความหมายมากกว่าคำว่า “เศรษฐกิจ” โดยเป็นแนวคิดที่ครอบคลุมหลายมิติของชีวิต ซึ่งต้องใช้วิธีวิทยาเชิงบูรณาการหลายสาขาการเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงต้องตั้งอยู่บนฐานคิดที่เรียกว่าคิดอย่างเป็นระบบ ซึ่งจะช่วยให้สังคมไทยมีความสามารถในการสังเคราะห์ความรู้เศรษฐกิจพอเพียงจากประสบการณ์ของหลายพื้นที่ ไปจนถึงการวางแผนการจัดการ การประเมินผล และการมีความคิดวิพากษ์ที่สร้างสรรค์ การนำเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้จะต้องสอดคล้องกับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นที่หลากหลายในแต่ละภูมิภาคของประเทศ ผสมผสานกันเป็นพลังอำนาจของชุมชน ด้วยวิถีคิด วิถีการผลิตวิถีสุขภาพ และวิถีชีวิต ที่เป็นอิสระจากทุนนิยมโดยไม่จำเป็นจะต้องเป็นปฏิปักษ์อย่างสิ้นเชิง สามารถเดินเข้าสู่วิถีทางแห่งความพอเพียงด้วยความเข้มแข็งและด้วยหลักการพึ่งตนเองได้ในที่สุด

2. แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน

การที่มนุษย์ต้องอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน จำเป็นจะต้องมีการจัดระบบความสัมพันธ์ที่จะทำ ให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุข ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน เกิดเป็นจารีต ประเพณี ระบบกฎเกณฑ์ และพิธีกรรมต่างๆ เพื่อเป็นแนวทางให้สมาชิกของชุมชนทั้งปัจจุบันและ รุ่นต่อไปได้ถือปฏิบัติ และสั่งสมเกิดเป็นภูมิปัญญา หรือวัฒนธรรมของกลุ่ม ทั้งนี้ได้มีการนิยาม ความหมาย ความสำคัญ ตลอดจนเนื้อหาสาระของวัฒนธรรมชุมชนหลายประการ ดังเช่น

อภิชัย พันธเสน (2539 : 316-319) ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความหมายของวัฒนธรรมว่า คือ ระบบคุณค่า (Value System) ที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นคุณค่าทั้งทางเศรษฐกิจ การเมือง และแนวคิดที่สัมพันธ์กันเป็น โครงสร้าง มีผลต่อพฤติกรรมของคนในฐานะปัจเจกบุคคล และคนในหมู่บ้าน(สังคม)ในชีวิตจริงทั้งหมด ดังนั้นวัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งเก่า เช่น ประเพณีต่างๆ เท่านั้น แต่คือบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติหรือคุณค่าทั้งหมดที่ให้แก่สังคม รวมขึ้นเป็น โครงสร้างทั้งด้านการประกอบอาชีพ (เศรษฐกิจ) ด้านอุดมการณ์ความเชื่อ และด้านอำนาจ ของการตัดสินใจ(การเมือง) ทั้งหมดนี้เกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก อันเป็นผลจากวิวัฒนาการ ทางประวัติศาสตร์ของชุมชนและสังคม

บุญเทียน ทองประสาน (2531 : 65-72) กล่าวว่าไว้ว่า วัฒนธรรมชุมชน คือ ระบบคุณค่า ดั้งเดิมของชุมชน ดังปรากฏการณ์ที่มีให้เห็นในหลายๆชุมชน อาทิ การเคารพผู้อาวุโส การทำบุญ หรือความเชื่อในเรื่องการทำความดี ฯลฯ จะพบว่าปรากฏการณ์เหล่านี้เป็นส่วนที่สมาชิกของชุมชน ได้ร่วมกันสร้างขึ้น และมีการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องเพื่อรับใช้ชุมชนอย่างต่อเนื่องในกระบวนการ พัฒนาการทางวัฒนธรรมของประชาชน ซึ่งนอกจากจะมีส่วนที่ชุมชนสร้างขึ้นมาแล้ว ยังมีส่วนที่ สร้างจากอำนาจของรัฐเพื่อใช้ครอบงำ และชุมชนดั้งเดิมก็ได้มีความพยายามที่จะต่อต้าน จึงทำให้เกิดส่วนที่เป็นผลมาจากการปรับตัวหรือการผลิตความคิด อุดมการณ์ ขึ้นมาใหม่ เพื่อให้สอดคล้อง กับการเปลี่ยนแปลงจากภายนอกที่เข้ามากระทบชุมชนภายใน

กาญจนา แก้วเทพ (2533 : 7) ได้สำรวจความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” เท่าที่ปรากฏ และใช้อยู่ในสังคมไทย อย่างเช่น วัฒนธรรม หมายถึงวิถีทางและแบบฉบับในการดำเนินชีวิตของ ชุมชนที่ได้ปฏิบัติสั่งสมกันมา รวมทั้งความคิดต่างๆที่คนได้กระทำ สร้าง ถ่ายทอด สะสม และรักษา เอาไว้ จากคนรุ่นหนึ่ง ไปสู่รุ่นหนึ่ง อาจอยู่ในรูปแบบของความรู้ การปฏิบัติ และความเชื่อ ตลอดจน วัตถุ สิ่งของ อันเกิดจากการคิดและการปฏิบัติของมนุษย์เองไม่ใช่อะไรอื่น นอกจากชีวิตของเขาเอง เป็นชีวิตส่วนรวมของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2537:171-205) เป็นหนึ่งในนักวิชาการไทยที่ได้นำเอาแนวความคิดวัฒนธรรมชุมชนเข้ามาสู่การอธิบายในเชิงวิชาการและการทำการศึกษาวิจัยอย่างจริงจัง โดยเสนอว่า แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนมีที่มาจากแนวคิดของปัญญาชนนักพัฒนา เช่น บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร, บำรุง บุญปัญญา, อภิชาติ ทองอยู่ และประเวศ วะสี ซึ่งสรุปสาระสำคัญของแนวคิดจากปัญญาชนทั้ง 4 ท่าน ได้ดังนี้

1) ชุมชนมีวัฒนธรรมของตนอยู่แล้ว คือ มีระบบคุณค่าที่รวบรวมมาได้จากประวัติศาสตร์ เป็นบทสรุปของความคิดและการปฏิบัติของชุมชนนั้นๆ เป็นวิถีชีวิตและทิศทางของการพัฒนาชุมชนที่ชาวบ้านสรุปขึ้นมา แกนกลางของวัฒนธรรมชุมชนคือการให้ความสำคัญแก่ความเป็นคน และความผสมกลมกลืน (Harmony) กันในชุมชน การที่ชุมชนหรือหมู่บ้านอยู่มาได้เป็นเวลายาวนานเพราะมีความผสมกลมกลืนกันในชุมชน ทั้งในขณะปัจจุบันระหว่างสมาชิกด้วยกัน และหากย้อนขึ้นไปสมาชิกก็มีบรรพบุรุษร่วมกันด้วย การพัฒนาชุมชนจึงต้องเริ่มจากฐานวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นปรากฏที่แข็งแกร่งที่สุดของชาวบ้าน ถ้ามีวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมก็จะสำเร็จได้ไม่ยาก การต่อต้านการถูกเอารัดเอาเปรียบจากภายนอกก็จะทำได้ และเชื่อว่าวัฒนธรรมชุมชนยังคงอยู่เพราะชุมชนมีกลไกการผลิตซ้ำ (Reproduction) ทางวัฒนธรรม ซึ่งแม้ว่าจะมีปัจจัยใหม่ๆ เข้ามาแต่สิ่งเดิมก็ยังคงอยู่ และเมื่อปฏิบัติไปนานๆ เข้าจะกลายเป็นพิธีกรรม และคงอยู่กับชุมชนตลอดเวลายาวนาน

2) ความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชน หรือวิถีแห่งหมู่บ้าน คือ ความมีน้ำใจที่งดงาม เปี่ยมด้วยความรักและไม่ตรีอยู่ล้นเหลือ เป็นความสัมพันธ์อย่างมีคุณค่าทางศีลธรรม มนุษยธรรม และอหิงสธรรม ชุมชนหมู่บ้านเป็นระบบที่มีเอกลักษณ์ของตัวเอง ทั้งในแง่สังคมและวัฒนธรรม มีความสัมพันธ์กันภายในระบบหมู่บ้านที่ยังไม่แตกสลาย และไม่เห็นด้วยที่ว่าในหมู่บ้าน กระบวนการแบ่งแยกชนชั้นดำเนินไปถึงขั้นที่สมาชิกขัดแย้งกัน และสมาชิกร่ำรวยกลายเป็นส่วนของระบบภายนอก จนทำให้หมู่บ้านไม่อาจรักษาความเป็นระบบในตัวเองไว้ได้แล้ว

3) โดยทั่วไปสังคมไทยกำลังเผชิญอยู่ท่ามกลางวัฒนธรรมสองกระแส กระแสหนึ่งเรียกว่าวัฒนธรรมชาวบ้าน อีกกระแสหนึ่งคือวัฒนธรรมทุนนิยม วัฒนธรรมชาวบ้านมีความเป็นอิสระจากวัฒนธรรมของชนชั้นกลางและชนชั้นสูง สัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ อยู่กับการใช้แรงงาน และชุมชนเครือญาติ ชุมชนหมู่บ้าน ไม่ว่าจะธรรมชาติข้างนอกจะเป็นอย่างไร จะเปลี่ยนแปลงไปเช่นไร ความเป็นหมู่บ้านหรือความเป็นชุมชนคงทนมาเป็นเวลาหลายร้อยปี มีความเป็นอยู่ที่สืบช่วงกันมาเป็นเวลาอันยาวนาน ลักษณะเช่นนี้คือลักษณะที่เรียกว่ามันเป็นสังคมในตัวของมันเอง ฉะนั้นเมื่อเราคิดถึงจุดนี้ที่สังคมเป็นตัวของตัวเองมานานเช่นนี้ก็แสดงว่าต้องเป็นสังคมที่มีเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่เป็นอิสระ ชุมชนจึงมีระบบความเชื่อและวิถีการพัฒนาที่เป็น

อิสระของตัวเองอยู่ ในขณะที่ ศรีศักร วัลลิโภคม (2538 : 99) มองว่า สังคมไทยมีวัฒนธรรมอยู่ สองแบบที่เราเผชิญอยู่ คือ วัฒนธรรมหลวงซึ่งสร้างขึ้นโดยรัฐเพื่อสร้างความเหมือนกันความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนทั้งชาติ กับวัฒนธรรมท้องถิ่นซึ่งมีความหลากหลายและแตกต่างกันไปในแต่ละที่แต่ละแห่ง ซึ่งวัฒนธรรมหลวงนั้นเองที่เป็นต้นเหตุของการทำลายวัฒนธรรมท้องถิ่น

กาญจนา แก้วเทพ (2530 : 177-181) เสนอว่า วัฒนธรรมชุมชน คือ การดำรงชีวิตที่ดีงามมีระเบียบ มีกฎเกณฑ์ มีศาสนา มีประเพณีสืบทอดกันมา และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง มีคุณค่า (Values) ที่ดีงามเป็นพื้นฐาน ซึ่งวัฒนธรรมชุมชนถือว่าเป็นภูมิปัญญาหรือศักยภาพของชุมชนที่สามารถต่อต้านอิทธิพลจากภายนอกด้วยคุณค่าดั้งเดิมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นความรักใคร่กันฉันท์พี่น้อง การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การพึ่งพาอาศัยกัน การแบ่งปันจากผู้ที่มีไปสู่ผู้ที่ไม่มี ฯลฯ หรือวัฒนธรรมชุมชนก็คือ แรงผลักดันภายในที่สร้างสรรค์ของพลังคุณค่าทางศาสนาและวัฒนธรรม (Spirituality) ที่อยู่ภายในจิตใจของประชาชน พื้นฐานสำคัญของวัฒนธรรมดั้งเดิมคือ การให้ความสำคัญกับ “คน” โดยยึดถือศูนย์กลางอันมาจากความเชื่อที่ว่า คนมีฐานะเป็นสิ่งสร้างอันประเสริฐของสิ่งสูงสุด ดังนั้นคนจึงมีคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นคนอย่างมีอาจจะทำลายหรือลบเลือนได้ และถ้าพิจารณาถึงคนๆ หนึ่ง ก็จะพบว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัวมนุษย์นั้นมีอยู่ 3 มิติ คือ

1) ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นการสร้างสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นตัวแทนแห่งคุณค่าสูงสุดที่มนุษย์จะถือเป็นแบบอย่าง และขัดเกลาตนเองเพื่อนำไปสู่ความดีงาม ความปลอดภัย และมีความหวังว่าอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นจะช่วยได้ ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวมักแสดงออกเสมอในรูปแบบของพิธีกรรมต่างๆ เพื่อดำรงรักษาภาวะอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้สร้างขึ้นมา ตลอดจนเป็นการถ่ายทอดความรู้ให้ชนรุ่นต่อไป จนกลายเป็นปฏิบัติการที่เชื่อมโยงกับอุดมการณ์ ความเชื่อ ของคนในชุมชนและสังคมนั้นๆ

2) ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน ซึ่งเกี่ยวข้องกับความรักกันฉันท์พี่น้อง การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การแบ่งปัน การไม่ข่มเหงเบียดเบียนกัน มีแต่ความเสียสละ ไม่เห็นแก่ตัว เป็นคุณธรรมสำคัญที่สุดที่วัฒนธรรมดั้งเดิมปลูกฝังสั่งสอนให้คนในชุมชนยึดถือเป็นหลัก ซึ่งอาจจะแสดงออกในรูปแบบประเพณี เช่น ประเพณีลงแขก ประเพณีการเคารพและกตัญญูต่อผู้อาวุโส ประเพณีที่เกี่ยวกับการให้อภัยหรือคืนดีกัน โดยอาศัยหลักอหิงสกรรม ความไม่มีจิตอาฆาตกัน รวมทั้งการอ่อนน้อมถ่อมตน คุณธรรมดังกล่าวฝังรากลึกอยู่ในความเป็นปึกแผ่นของสถาบันครอบครัว ระบบเครือญาติ และหมู่บ้าน โดยประพฤติปฏิบัติกันสืบต่อมา ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งถึงคนอีกรุ่นหนึ่ง จนกลายเป็นธรรมเนียมประเพณีของชุมชน

3) ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับธรรมชาติ - สิ่งสร้าง เป็นการแสดงถึงศักยภาพในการคิดค้นของมนุษย์ โดยการเรียนรู้จากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของตนเองและมีความสอดคล้องกับธรรมชาติ อาทิ เครื่องมือในการทำการเกษตรหรือการพึ่งพาปัจจัย 4 ภายใต้ปรัชญาในการอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติ-สิ่งสร้าง ถือเอาความประสานกลมกลืนกับธรรมชาติเป็นหลัก ไม่ข่มขืน(Exploitation) ธรรมชาติและสิ่งสร้างด้วยความโลภของตน ทั้งนี้เนื่องมาจากความเชื่อที่ว่า สรรพสิ่งทุกอย่างล้วนแต่มีเจ้าของ เช่น ดินมีพระแม่ธรณี ควายมีขัวญ เป็นต้น

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับมิติทั้งสามนี้ มีความประสานโยงใยกันอย่างลึกซึ้งซึ่งจากฐานความเชื่อที่มีต่อ “สิ่งสูงสุด” ทำให้ชาวบ้านสามารถอยู่ร่วมกัน โดยเป็นหนึ่งเดียวกันกับสิ่งสูงสุด เพื่อที่จะเป็นหนึ่งเดียวกันกับมนุษย์ด้วยกันและกับธรรมชาติแวดล้อม ฉะนั้นหากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งสูงสุดแตกสลายไป ก็จะมีผลสะท้อนไปถึงความสัมพันธ์ในมิติอื่นๆ เช่นกัน

ถึงแม้ว่าปัญญาชนในกลุ่มแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจะเสนอแนวคิดในลักษณะที่เห็นร่วมกันในหลายประการ แต่ในรายละเอียดของแนวคิดก็ยังคงมีความแตกต่างกันในบางประการ ทั้งนี้ก็เนื่องจากปัญญาชนเหล่านั้นมีภูมิหลังและประสบการณ์ที่แตกต่างกัน กลุ่มหนึ่งมีความคิดแบบชาวบ้านแท้ ซึ่งก็แยกออกเป็นสองส่วน คือ ส่วนหนึ่งชื่นชมวัฒนธรรมของชาวบ้านที่ไม่ต้องมีสิ่งใดเจือปน สามารถให้รายละเอียดของวิถีชีวิตและความคิดของชาวบ้านได้ดี และคิดว่าทำอะไรถึงจะรักษาและคงคุณค่าความดีงามนั้นไว้ในหมู่บ้าน ในขณะที่อีกส่วนหนึ่งต้องการให้ชาวบ้านรักษาวัฒนธรรมพื้นบ้านเพื่อการผนึกกำลังในการต่อรองกับพ่อค้าและภาครัฐ และต้องการชักจูงให้คนชั้นกลางรับวัฒนธรรมชุมชนเป็นวัฒนธรรมของตัวเอง องค์กรปัญญาชนเพียงรับทราบและซาบซึ้งในวัฒนธรรมนี้ และจรรโลงให้คงอยู่ต่อไปก็เพียงพอแล้ว ส่วนอีกกลุ่มเสนอให้ผสมวัฒนธรรมของชาวบ้านกับศาสนา ซึ่งสามารถแยกออกได้เป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเสนอให้มีส่วนผสมของทฤษฎี เทวศาสตร์ ศาสนาคริสต์ แต่ก็เป็นเทวศาสตร์สำนักที่ยอมรับวัฒนธรรมท้องถิ่น และถือว่าพระเจ้าปรากฏในวัฒนธรรมท้องถิ่น อีกส่วนหนึ่งเสนอให้มีส่วนผสมของพุทธศาสนา โดยปัญญาชนและพระจะประสานศาสนาพุทธกับความเชื่อของชาวบ้าน แต่โดยสรุปแล้ว ความสำคัญของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน นอกจากจะอยู่ที่การรวมพลังประชาชนทางการเมืองแล้วยังอยู่ที่พลังความชอบธรรมของอุดมการณ์นี้ คือ เป็นอุดมการณ์ที่สอดคล้องกับจิตวิญญาณของประชาชน สอดรับกับความรู้สึกและอารมณ์ เน้นที่ความมีน้ำใจและการเห็นคุณค่าของความเป็นคน สิ่งนี้เป็นลักษณะเฉพาะของความรู้สึกนึกคิดของคนไทย เป็นส่วนอันแยกออกไม่ได้จากชุมชนไทยมาตั้งแต่โบราณกาล ดังนั้นแล้วแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนจึงไม่ใช่เป็นแต่เพียงลัทธิเศรษฐกิจการเมืองที่เสนอวิธีการพัฒนาเศรษฐกิจและการปกครองระบอบประชาธิปไตยเท่านั้น

เนื่องจากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เกิดขึ้นจากการสรุปทฤษฎีของการพัฒนา ที่ผ่านมา พบว่า การพัฒนาที่มองข้ามวัฒนธรรมชุมชนซึ่งถือว่าเป็นศักยภาพ เป็นพลัง เป็นภูมิปัญญา ของชุมชน ทำให้เกิดผลกระทบในทางลบต่อชุมชนเป็นอย่างมาก ดังนั้นในปัจจุบันนักพัฒนา ปัญญาชนต่างๆ จึงพยายามที่จะค้นหา ศึกษา เรียกร้อง และผลักดันให้มีการใช้แนวคิดวัฒนธรรม ชุมชนมาเป็นฐานในการพัฒนา เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน สอดคล้องกับบริบทและความ ต้องการของชุมชน หรือที่เรียกว่า “การพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน” ดังเช่น

กาญจนา แก้วเทพ (2530 : 35-52) สรุปประสบการณ์การพัฒนาที่ผ่านมา พบว่า การ พัฒนาแบบเดิมที่ผ่านมานั้น มีลักษณะมาจากภายนอก เกิดจากข้างนอก ไม่ว่าจะเป็น ความต้องการ แนวคิด แบบจำลอง วิธีการพัฒนา ล้วนก่อตัวมาจากข้างนอกทั้งสิ้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การ พัฒนาล้มเหลว ประสบการณ์ของนักพัฒนาที่ได้ทำงานคลุกคลีกับการพัฒนาชนบท อันเป็นภาคที่ ยังคงมีความเป็นชุมชนหลงเหลืออยู่มาก ได้ชี้ว่าในหมู่บ้านต่างๆที่ต้องเผชิญกับปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาภัยธรรมชาติ ฯลฯ มักจะมีกลุ่มชาวบ้านกลุ่มหนึ่งที่ก้าวออกมาเป็นแถวหน้าในการพยายาม ดำเนินการต่างๆเพื่อแก้ไขปัญหของชุมชน พยายามระดมทรัพยากรและสรรพกำลังต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น มาจากท้องถิ่นของเขาเอง หรือแหล่งความรู้ที่มาจากภายนอก เพื่อทำการแก้ไขปัญหของชุมชน โดยอาศัยแนวทางการพึ่งตนเองและเป็นตัวของตัวเอง การมีกลุ่มเช่นนี้ดำรงอยู่นั้นเองที่เป็น ตัวอธิบายถึงศักยภาพและความสามารถที่ชุมชนในชนบทสามารถดำรงอยู่ได้ การพัฒนาแนว วัฒนธรรมชุมชน คือการเปลี่ยนกรอบทัศน์เรื่องการพัฒนาที่เคยมองว่าชาวบ้านหรือชุมชนเป็น เสมือนแก้วน้ำที่ว่างเปล่า โดยการพัฒนาจะต้องเป็นการไปเติมน้ำใส่แก้วให้เต็ม ทั่วๆที่ความจริงแล้ว ชาวบ้านในแต่ละชุมชนเขาก็มีอะไรของเขาอยู่ก่อนแล้ว มีระบบคิด มีอุดมการณ์ ความเชื่อ มี ประวัติศาสตร์ มีวิธีการพัฒนาที่เป็นแบบของเขาเอง และสิ่งที่มีชุมชนมีอยู่นี้เองที่สามารถแปรมาเป็น ศักยภาพในการพัฒนาได้ ดังนั้นแนวทางการพัฒนากายใต้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนนี้จึง ประสานกันไปกับทัศน์ที่ตระหนักในศักยภาพและภูมิปัญญาของชุมชน

อภิชาติ ทองอยู่ (อ้างใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2537 : 179) สรุปไว้ว่า การพัฒนาแนว วัฒนธรรมชุมชน คือ การสืบทอดวัฒนธรรมอันดีงาม โดยให้ชาวบ้านค้นหาทางออกในการพัฒนา ด้วยตนเอง ไม่มีความจำเป็นใดๆที่จะต้องยอมสยบกับวัฒนธรรมแบบใหม่โดยฉีกแบบแผนอัน คงงามของสังคมแม่บทของเราทิ้งไป พร้อมกับสร้างภาพความพรั่มวของคุณค่าชีวิตอันแท้จริงและ นุครั้งให้ตกต่ำลง ดังนั้นทางแก้ปัญหของหมู่บ้าน ด้านหนึ่งพวกเขาจะต้องฟื้นฟูทางจิตใจและ ถ่ายทอดความดีงามให้แก่คนรุ่นหนุ่มสาวและเยาวชนต่อไป อีกด้านหนึ่งก็ต้องพึ่งตนเองในการ ดำรงชีวิตให้มากขึ้นภายใต้เงื่อนไขที่ทำได้ สำหรับนักพัฒนาแล้ว มีหน้าที่เพียงเสริมความต่อเนื่องนี้ เรียนรู้วัฒนธรรมของชุมชนให้มากขึ้นเพื่อให้สามารถสร้างสรรค์สังคมร่วมกับชาวบ้านได้ ช่วย

ชาวบ้านรื้อฟื้น และวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านกลับระลึกได้ถึงคุณค่าของวัฒนธรรมดั้งเดิมและพึ่งตนเองในการดำรงชีวิตมากขึ้น แนวทางการพัฒนาที่ถูกต้อง คือการพึ่งตนเองทั้งทางเศรษฐกิจ วัฒนธรรม ซึ่งชาวบ้านมีมาแต่เดิม แต่พวกเขากำลังจะสูญเสียมันไป

อภิชัย พันธเสน (2539 : 322-328, อ้างแล้ว) สรุปบทเรียนการพัฒนาชุมชนไว้ว่า กระบวนการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชนก็คือ การพัฒนาที่มีวัตถุประสงค์เพื่อยกระดับสติปัญญา และขีดความสามารถของคนให้สามารถเผชิญกับปัญหาและแก้ไขปัญหาดังกล่าว ได้เองโดยใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือที่จะต่อสู้กับการไหลบ่าเข้ามาในชุมชนของระบบทุนนิยม โดยจะต้องเริ่มจากการศึกษาประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งเป็นตัวสำคัญที่กำหนดพฤติกรรมและความสามารถของบุคคล ไปทำความเข้าใจวิถีชีวิตของชาวบ้านหรือซึมซาบอุดมการณ์ของชาวบ้านเข้าสู่ระบบคิด ทั้งนี้เพื่อจะสื่อความหมายของปรัชญาชาวบ้านกับปัญญาชนจากภายนอกเข้าหากัน จากนั้นจึงจะสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์แนวทางแก้ไขปัญหามันพื้นฐานของศักยภาพชุมชน (พัฒนาคนจากศักยภาพเดิมที่มีอยู่) ให้มีความสามารถในการตั้งรับ หรืออาจจะต้องปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมของชุมชนบางประการเพื่อก่อให้เกิดการปรับตัวของชุมชน โดยที่ไม่อยู่ในระดับที่เป็นอันตรายต่อชุมชน แต่อย่างไรก็ตามในปัจจุบันการศึกษาหรือทำความเข้าใจวัฒนธรรมชุมชนนั้น จะต้องพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชน เนื่องจากเกือบทุกชุมชนไม่ได้ดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยว หากแต่มีปฏิสัมพันธ์กับภายนอก ดังนั้นเรามักพบกับวัฒนธรรมใน 2 ประเภทในชุมชน ซึ่งได้แก่วัฒนธรรมของชาวบ้านแท้ และส่วนที่ถูกครอบงำจากระบบศักดินาและทุนนิยม

อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2544 : 189) สรุปว่า พื้นฐานของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน อยู่ภายใต้ระบบคิดเชิงคุณค่า ภูมิปัญญา และอุดมการณ์ มากกว่าที่จะให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ศักดิ์ศรี สิทธิในการจัดการสังคมและทรัพยากรธรรมชาติ ที่ชุมชนจะต้องต่อรองกับอำนาจภายนอกมากขึ้น ในกระบวนการดังกล่าวชาวบ้านสามารถผสมผสานและผลิตความรู้ใหม่ได้โดยไม่จำเป็นต้องยึดติดกับคุณค่าดั้งเดิมเพียงอย่างเดียว ซึ่งนั่นก็คือการมองว่าความเป็นชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงและเป็นพลวัตกับกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างภายนอกชุมชนหมู่บ้าน ตลอดเวลา ดังนั้นการที่จะนำเอาอุดมคติของความเป็นชุมชนดังกล่าวมาว่า “คำตอบอยู่ที่หมู่บ้าน” มาใช้เป็นแนวทางในการพัฒนานั้น เป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นถึงปัญหาและต่อต้านการพัฒนาของรัฐ ตลอดจนจนถึงการพัฒนาเศรษฐกิจไปสู่ระบบทุนนิยม หรือต้องการกลับไปมีชีวิตตามอุดมคติดังกล่าว และจะพลิกฟื้นมันกลับมาได้อย่างไรท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในทุกวันนี้ ซึ่งน่าจะเป็นคำถามที่สำคัญที่จะทำให้เราพิจารณาประเด็น “การพึ่งตนเอง” อย่างมีบริบทของความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ไม่เคยหยุดนิ่งเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเพื่อให้สามารถดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงของกระแสโลกาภิวัตน์

จากแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่กล่าวมา เป็นการให้คุณค่าของชุมชนในการจัดการด้านต่างๆ ของชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ชุมชนมีศักยภาพของตนเอง ซึ่งศักยภาพดังกล่าวนี้เกิดขึ้นจากกระบวนการของชุมชนในการสร้างขึ้น การถ่ายทอดให้คนรุ่นหลัง การจัดปรับให้สอดคล้องกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเกิดจากปัจจัยภายในชุมชนเองหรือเกิดจากปัจจัยภายนอกที่เข้ามากระทบ ดังที่ อภิชัย พันธเสน (2539 : 318) ได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งก็หมายถึงกระบวนการคลี่คลายของวิถีชีวิต โดยจะต้องเริ่มจากการผลิตหรือสร้างวัฒนธรรมขึ้นมา มีปัญญาชนหลายท่านสรุปออกมาเป็นคุณค่าต่างๆ และทุกครั้งที่เกิดวิกฤตการณ์ก็จะมีการปรับ/สร้างใหม่ทางอุดมการณ์อยู่เสมอ โดยที่วิกฤตการณ์ดังกล่าวอาจจะมีสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงจากภายในชุมชน และการรุกรานของวัฒนธรรมภายนอกชุมชน ซึ่งการปรับหรือสร้างใหม่(Reproduction) อาจจะออกมาในรูปของการรับทั้งหมด (Passive) การปรับบางส่วน(Adaptation & Assimilation) การต่อต้าน/ปฏิเสธ (Rejection) หรือรับแต่รูปแต่ไม่รับเนื้อหา ในขณะที่ ศรีศักร วัลลิโภดม (อ้างแล้ว, 2538 : 100) มองว่า ท้องถิ่นจะไม่รับทันที แต่จะมีการเลือกรับแล้วปรับให้เข้ากับท้องถิ่น เพราะมีภูมิปัญญาท้องถิ่น คนที่เป็นผู้นำท้องถิ่นที่มีปัญญาเขาจะเลือก แนะนำ หรือปรับเปลี่ยน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมชุมชนนั้นไม่ใช่วัฒนธรรมที่อยู่นิ่ง หากแต่มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างเป็นพลวัต แต่จะยังคงให้ความสำคัญที่ระบบคุณค่าที่มี “คน” เป็นหัวใจสำคัญภายใต้ระบบความสัมพันธ์ ทั้งความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งสูงสุด คนกับธรรมชาติ-สิ่งสร้าง และคนกับคนด้วยกันเอง เหล่านี้ล้วนแล้วแต่มีผลต่อกระบวนการในการแก้ไขปัญหาของชุมชนทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

วัฒนธรรมชุมชนเป็นทางเลือกในการพัฒนา ซึ่งไม่ใช่แนวคิดในการด้านความคิดด้านความทันสมัย หรือขีดขวางการพัฒนา และไม่ได้ให้ถอยหลังกลับไปอยู่ในวัฒนธรรมเดิม แต่พยายามเสนอเป็นทางเลือกในการพัฒนาที่ไม่ใช่การพัฒนาอย่างสุดโต่ง แต่ต้องการให้สังคมไทยก้าวหน้า และวัฒนธรรมพื้นบ้านก็คือต้นทุนที่จะเป็นพลังผลักดันสังคมไทยให้ก้าวหน้า โดยในการพัฒนานั้นไม่สามารถทิ้งวัฒนธรรมดั้งเดิมได้ เช่น การช่วยเหลือแบ่งปัน ความเอื้ออาทร ความสมถะ ความซื่อสัตย์ การมีจิตใจที่ค้ำจุน ฯลฯ แต่ให้ชาวบ้านร่วมมือกับชนชั้นกลางที่ก้าวหน้าในการมีส่วนร่วมกับรัฐ ประสานทุนนิยมกับวัฒนธรรมชุมชนและท้องถิ่นโดยชาวบ้านเป็นแกนกลาง ไม่ใช่ตามกระแสการพัฒนาของตะวันตกไปหมดจนหลงลืมวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2537 อ้างแล้ว) และแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนที่ได้กล่าวมาทั้งหมดนี้ ได้ถูกนำมาใช้อธิบายกระบวนการดูแลสุขภาพของชุมชนบ้านงามเมือง ตำบลยางหอม อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย

3. องค์ความรู้ด้านการดูแลสุขภาพ

“สุขภาพ” คือ คุณภาพชีวิตที่ยากจะให้คำจำกัดความ และยากที่จะชี้วัดออกมาได้อย่างชัดเจนหรือเป็นสากล เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและการให้คุณค่าของแต่ละท้องถิ่น แต่ถึงกระนั้นก็ตาม ทางการแพทย์ก็ได้มีความพยายามที่จะให้ความหมายและนิยาม “สุขภาพ” ว่าเป็นเครื่องชี้วัดที่ตรงกันข้ามกับ “ความเจ็บป่วย”

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization หรือ WHO) ได้สรุปนิยามของสุขภาพ ไว้ว่า “สุขภาพ” (Health) คือ “สถานะของความสมบูรณ์ทางร่างกาย จิตใจ และคุณภาพความเป็นอยู่ทางสังคม ที่ไม่ใช่เพียงแต่ความไม่มีโรคหรือร่างกายอ่อนแอเท่านั้น” (Health is a state of complete physical, mental, social well being and not merely the absence of disease or infirmity)

ประเวศ วะสี (2543) เขียนถึงคำจำกัดความของคำว่า “สุขภาพ” เพิ่มเติมจากการนิยามขององค์การอนามัยโลกว่า น่าจะมีการเติมคำว่า “สุขภาพทางจิตวิญญาณ” (Spiritual well-being) เข้าไปในคำจำกัดความของคำว่าสุขภาพด้วย ซึ่งนับได้ว่าเป็นเรื่องที่ดี ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นสัตว์เพียงประเภทเดียวที่มีมิติทางจิตวิญญาณ หรือ มิติทางคุณค่า มนุษย์เราเท่านั้นที่มีพัฒนาการทางจิตวิญญาณได้ และพัฒนาการดังกล่าวควรเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดในการพัฒนามนุษย์ พัฒนาการทางจิตวิญญาณจะเข้ามามีผลในทางบวกต่อกาย จิต และสังคม อย่างมีพลังที่สุด และสุขภาวะทางจิตวิญญาณนับได้ว่าเป็นส่วนสำคัญที่ขาดไม่ได้ในการส่งเสริมสุขภาพ ดังนั้นคำนิยามของสุขภาพในทัศนะของ ศ.นพ.ประเวศ วะสี จึงหมายถึง สุขภาวะที่สมบูรณ์ทั้งทางร่างกาย จิตใจสังคม และจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นความหมายเดียวกันกับที่สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพเลือกใช้

ฟริตซ์ออฟ คาปรั้า (2543 : 82-83) กล่าวถึงการนิยามความหมายของ “สุขภาพ” ว่า มีความจำเป็นด้วยเหมือนกันที่จะต้องนิยามคำว่าสุขภาพ ถึงจะทำได้เพียงคร่าวๆก็ยังมีดี แม้ทุกคนจะรู้ว่าการมีสุขภาพที่ดีนั้นเป็นอย่างไร แต่ก็ไม่อาจให้นิยามที่ชัดเจนได้ สุขภาพเป็นประสบการณ์แบบอัตวิสัยซึ่งรู้ได้ด้วยตนเองแต่ไม่อาจอธิบายได้อย่างทะลุปรุโปร่ง หรือแปรเป็นปริมาณตัวเลขได้ ถึงกระนั้นก็ตาม ในขั้นต้นเราอาจนิยามได้ว่าสุขภาพเป็นภาวะปกติสุข ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อหน่วยชีวิตทำงานในลักษณะหนึ่งๆ ลักษณะการทำงานดังกล่าวขึ้นอยู่กับความเข้าใจของเราในเรื่องหน่วยชีวิต และปฏิภณสัมพันธ์ที่มันมีกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งสะท้อนขยายไปยังความสัมพันธ์ระหว่างด้านต่างๆ ของประสบการณ์ชีวิตอันซับซ้อนและเลื่อนไหล ซึ่งเมื่อใดที่เราเข้าใจแนวคิดด้านสุขภาพว่าเป็นเรื่องอัตวิสัยและเป็นเรื่องเทียบส่วน เราก็อาจแลเห็นได้ชัดเจนว่า วัฒนธรรมได้มีอิทธิพลอย่างมากต่อประสบการณ์ทางสุขภาพและความเจ็บป่วยในแต่ละท้องถิ่นที่คำต่างๆ เป็นต้นว่า สุขภาพดี ความเจ็บป่วย ความปกติ ความผิดปกติ สภาพจิตปกติ วิกลจริต เหล่านี้มีความหมายแตกต่างกันไปในแต่ละวัฒนธรรม ยิ่งกว่านั้นวัฒนธรรมยังมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของผู้คนเมื่อเกิดเจ็บป่วย วิธีการ

สื่อสาร ถ่ายทอดปัญหาสุขภาพ อากัปกริยาที่ใช้แสดงอาการ และสถานที่ที่เราไปรับการบำบัดรักษา คำอธิบายและการรักษาของหมอ นักบำบัด หรือผู้รักษา ทั้งหมดนี้สังคมและวัฒนธรรมของเรามีส่วนกำหนดอย่างมาก ดังนั้นจึงดูเหมือนว่า กรอบโครงใหม่ทางด้านสุขภาพจะมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อตั้งอยู่บนแนวคิดและทัศนคติซึ่งฝังรากลึกในวัฒนธรรมของเรา โดยมีพัฒนาการที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมของเรา

จะเห็นได้ว่าสุขภาพเป็นเรื่องของความถูกต้องและเชื่อมโยงกันทั้งหมด มิใช่เป็นการแยกส่วนหรือเป็นเลี้ยวอย่างที่คนส่วนมากเข้าใจโดยทั่วไป ซึ่งเมื่อพิจารณาลงลึกไปถึงรากศัพท์แล้ว คำว่า Health หรือ สุขภาพ ในภาษาอังกฤษนั้นมาจากคำว่า Whole ซึ่งแปลว่าทั้งหมด ดังนั้นสุขภาพจึงควรเกิดจากความเป็นทั้งหมดที่มีใช้เรื่องแยกส่วน การนิยามความหมายของสุขภาพจึงควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของแนวคิดและวิถีคิด (กระบวนทัศน์) ที่เป็นแบบองค์รวม

กระบวนทัศน์ (Paradigm) หมายถึง โลกทัศน์ หรือพื้นฐานของวิถีคิด กรอบในการมองโลก ซึ่งเป็นทฤษฎีพื้นฐานที่มนุษย์ในสังคมหนึ่งๆ ใช้ทำความเข้าใจกับสรรพสิ่งทั้งหลายที่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องด้วย เมื่อกระบวนทัศน์คือกรอบความคิดพื้นฐานในการมองชีวิตและเข้าใจสรรพสิ่งที่เราจะรับรู้เกี่ยวกับสุขภาพอย่างไร จึงล้วนถูกกำกับด้วยกระบวนทัศน์ทั้งสิ้น การที่คนต่างวัฒนธรรมรับรู้การเจ็บป่วยและมีวิธีการดูแลสุขภาพหรือรักษาโรคที่แตกต่างกัน ก็เพราะมีกระบวนทัศน์พื้นฐานในการเข้าใจโลกและชีวิตที่แตกต่างกัน (วิชิต เปานิล, 2545 : 2)

กระบวนทัศน์ด้านสุขภาพที่ประเทศไทยและทั่วโลกยึดถือ จนเรียกได้ว่าเป็นกระแสหลักนั้นก็คือ กระบวนทัศน์ที่อิงอยู่กับหลักทางวิทยาศาสตร์ โดยในระยะแรกของการนำเอากระบวนทัศน์ทางวิทยาศาสตร์มาใช้พัฒนาทางการแพทย์ หลายนๆ คนเชื่อว่าด้วยวิธีการนี้จะทำให้มนุษย์สามารถจัดโรคภัยไข้เจ็บให้หมดสิ้นไปได้ ความรู้สึกนี้ได้ถูกตอกย้ำเมื่อวงการแพทย์กระแสหลักสามารถจัดโรคไข้ทรพิษให้หมดไปจากโลก แม้ในระยะต่อมาความสามารถในด้านศัลยกรรม การปลูกถ่ายอวัยวะ การใช้ความรู้ทางพันธุวิศวกรรม ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่มีความละเอียดซับซ้อนมาก ได้ถูกนำมาใช้แก้ปัญหาด้านสุขภาพได้มากขึ้น แต่ก็ยังมีโรคอีกเป็นจำนวนมากที่วงการแพทย์ไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ นอกจากนี้รูปแบบของการบริการและเทคนิคการรักษาหลายอย่างยังได้สร้างความผิดหวังและความไม่พอใจให้กับผู้ป่วย นอกจากนี้เมื่อวงการแพทย์เข้าไปเกี่ยวข้องกับภาครัฐกิจก็ได้ทำให้ค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพสูงขึ้น จนคนจำนวนหนึ่งไม่สามารถเข้าถึงบริการได้หรือได้รับบริการที่แตกต่างกับผู้ที่มิฐานะดี ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องจริยธรรมทางการแพทย์ตามมา สังคมจึงเริ่มตั้งคำถามและมีข้อวิพากษ์ในข้อจำกัดของวงการแพทย์มากขึ้น

และเมื่อกระบวนการทัศนทางสุขภาพ คือ กรอบพื้นฐานที่กำหนดเทคนิควิธีเพื่อจัดการกับสุขภาพ หากกระบวนการหลักที่สังคมยึดถืออยู่มีข้อจำกัด ก็จะส่งผลให้เกิดความจำกัดในด้านการรักษาโรคหรือดูแลสุขภาพของคนในสังคมนั้น ปัญหาสุขภาพของสังคมไทยรวมทั้งสังคมโลกในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาโรคติดเชื้อที่ไม่สามารถกำจัดให้หมดไปได้ ปัญหาโรคเรื้อรังที่เกิดจากความผิดปกติของอวัยวะ ปัญหาความเจ็บป่วยจากวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อม เช่น โรคภูมิแพ้ ความเครียด การได้รับพิษจากสารเคมี รวมทั้งปัญหาการไม่สามารถเข้าถึงบริการปัญหาจริยธรรมทางการแพทย์ ฯลฯ ล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาที่สืบเนื่องกับกระบวนการทัศนทางสุขภาพ ที่วงการสาธารณสุขของไทยและของโลกยึดถืออยู่ทั้งสิ้น การหันกลับมาพิจารณากระบวนการหลักที่ยึดถืออยู่จึงเป็นความจำเป็นในเบื้องต้นของการปฏิรูปเพื่อแก้ปัญหาสุขภาพ และหากพบว่ากระบวนการหลักมีข้อจำกัด การปรับเปลี่ยนหรือแสวงหากระบวนการใหม่มาใช้จัดการกับปัญหาสุขภาพจึงเป็นความจำเป็นเบื้องต้นของการปฏิรูประบบสุขภาพ เพราะมิฉะนั้นแล้วตัวกระบวนการตนเองจะกลับกลายเป็นอุปสรรคที่สำคัญที่สุดของการจัดการระบบสุขภาพ

การสร้างกระบวนการทัศนใหม่ทางสุขภาพ ต้องอิงอย่างใกล้ชิดกับกระบวนการทัศนในการเข้าใจโลกและชีวิตทั้งหมด โดยไม่สามารถพัฒนาขึ้นอย่างแยกตัวจากเรื่องเศรษฐกิจ การเมือง สังคม หรือสิ่งแวดล้อม ต้องค่อยๆพัฒนาขึ้นโดยอาศัยความสามารถในการคิดวิเคราะห์อย่างลึกซึ้งรอบด้าน และการขัดเกลาอย่างถ่วงถ่วงของประชาคมต่างๆเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคม ซึ่งควรมีหลักการสำคัญเบื้องต้น ดังนี้ (วิจิต เปานิล, 2545 : 13-14)

1) ต้องให้นิยามกับคำว่า“สุขภาพ” ใหม่ ที่ไม่ได้ให้ความสำคัญอยู่เฉพาะการไม่มีโรค ความทุกข์ทางกาย ทางใจ และการมีอายุยืนยาวเท่านั้น หากแต่กินความถึงวิถีชีวิตทั้งหมดของคนที่มี “มีความสุข” และก็ไม่ใช่ความสุขที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการบริโภค หรือครอบครองทรัพย์สินอย่างไม่จำกัดอย่างที่สังคมกำลังยึดถืออยู่ในขณะนี้ แต่เป็นความสุขที่เกิดจาก “ความพอเพียง”

2) สุขภาพจึงเกี่ยวข้องกับปัจเจกชน ครอบครัว ชุมชน โลก รวมไปถึงจักรวาลทั้งปวง โดยสุขภาพที่ดีจะเกิดขึ้นไม่ได้หากครอบครัวไม่อบอุ่น ชุมชนไม่เข้มแข็งพึ่งตนเองไม่ได้ สังคมที่ขาดคุณธรรมและเต็มไปด้วยการกดขี่ ข่มเหง เอารัดเอาเปรียบกันอยู่ตลอดเวลา และโลกที่ยังคงเคลื่อนไปตามกระแสบริโภคนิยมที่ถืออำนาจของเงิน ทำลายสิ่งแวดล้อม เห็นมนุษย์เป็นใหญ่ และเชื่อว่าตนเองจะสามารถเข้าใจและครอบครองธรรมชาติทั้งปวงได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์

3) สุขภาพดี ต้องเริ่มต้นที่ตนเองและครอบครัวก่อน ซึ่งไม่ได้มีความสำคัญเฉพาะการเลือกรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ การพักผ่อน หรือการออกกำลังกายเพียงเท่านั้นแต่จะต้องมีความรัก ความเมตตา กับร่างกายและจิตใจของตนเองก่อน แล้วจึงค่อยๆขยายความปรารถนาดีและความมุ่งมั่นที่จะสร้างครอบครัว ชุมชน สังคม โลก และจักรวาล ให้เป็นสถานที่อันอุดมไปด้วย

สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ และจิตวิญญาณ เช่น ศิลธรรม ความรัก ความเมตตา ฯลฯ ที่เอื้อต่อการมีสุขภาพที่ดี อย่างมีลักษณะเป็นเครือข่ายที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กันในทุกระดับ

4) สุขภาพ เป็นเรื่องของชีวิตที่แยกออกไม่ได้จากเรื่องของเศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรม ดังนั้นจึงไม่สามารถสร้างสุขภาพที่ดีได้โดยไม่มี การปรับเปลี่ยน กระบวนทัศน์เกี่ยวกับเศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมใหม่ โดยกระบวนทัศน์ทั้งหมดต้องบรรสานสอดคล้องไปในแนวทางเดียวกัน คือ มุ่งไปสู่ “ความสุข” และ “ความพอเพียง”

5) สุขภาพ เป็นเรื่องของวิถีชีวิตและวัฒนธรรมที่มีความแตกต่างกันไป ตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน และสังคม คนในทุกสังคมเคยมีภูมิปัญญาและประสบการณ์ในการจัดการกับความเจ็บป่วยมาแล้วทั้งสิ้น เพียงแต่ถูกกระทำจากระบบการแพทย์และธุรกิจที่ทำให้ภูมิปัญญาที่ตนเองมีอยู่หมดคุณค่าและความสำคัญลง ดังนั้นทุกคนในชุมชนจึงต้องให้ความสำคัญและฟื้นฟูภูมิปัญญาเหล่านั้นให้กลับคืนมา และปรับประยุกต์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบันและบริบทของชุมชน โดยเฉพาะการดูแลสุขภาพและการจัดการด้านสุขภาพของชุมชน

สำหรับการดูแลสุขภาพของคนเรานั้น หากศึกษาย้อนไปในอดีตก็จะพบว่า เรื่องของสุขภาพเป็นเรื่องของประชาชนโดยตรง และเป็นเรื่องที่ถูกกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชุมชน จนไม่อาจที่จะแยกออกจากกันได้ วิถีชีวิตที่กำเนิดเกิดต่อกันมาเป็นสังคมที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ เพื่อการดำรงชีวิตที่ครบด้วยจุดปัจจัยอันได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และ ยารักษาโรค แต่ละชุมชนต่างก็มีเอกลักษณ์และการพัฒนาเฉพาะตัวในด้านต่างๆ โดยที่บรรพบุรุษของแต่ละสังคมได้มีการปรับประยุกต์เทคโนโลยี เพื่อจรรโลงเผ่าพันธุ์ให้มีอึด มีอุน มีที่อยู่อาศัย และมีอนามัยยืนยาว โดยทั้งหมดนี้คือ การปรับตัวทางสุขภาพขึ้นพื้นฐานด้วยวิทยาการของท้องถิ่น

นับตั้งแต่ที่มนุษย์ได้ก่อตัวขึ้นในครรภ์ของมารดา จนกระทั่งคลอดออกมา และเจริญวัยไปตามกาลเวลานั้น มนุษย์ได้รับการดูแลสุขภาพมาโดยตลอด เพราะสุขภาพดี คือการมีชีวิตรอด โดยพอจะคอยหาอาหาร สร้างที่อยู่อาศัย ดูแลเรื่องความปลอดภัย ส่วนแม่ก็จะคอยดูแลเอาใจใส่ลูกในเรื่องของที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ตลอดไปจนถึงความเป็นอยู่ของทุกคน นอกจากนั้นแล้วก็ยังมีการดูแลสุขภาพที่จะมาช่วยในการดูแล อบรม สั่งสอน ให้ความรู้ ถ่ายทอดประสบการณ์ ค่านิยม และประเพณีที่ดีงาม มีการห้ามในสิ่งที่จะเป็นอันตรายต่อตนเองและผู้อื่นเพื่อให้เกิดพฤติกรรมที่เป็นบวกต่อการมีสุขภาพที่ดีของสมาชิกในสังคม ซึ่งในแต่ละวัฒนธรรมต่างก็มีคำอธิบายที่แตกต่างกันออกไป ครั้นเมื่อเวลาที่มีการเจ็บป่วยเกิดขึ้นก็ช่วยเหลือดูแลรักษาด้วยวิชาการและยาที่ศึกษากันมาจากรบรรพบุรุษ ซึ่งในปัจจุบันนี้เรียกว่าการดูแลสุขภาพส่งเสริมสุขภาพ การป้องกัน และการรักษาโรค เพราะฉะนั้นจึงสรุปได้ว่าสังคมมนุษย์ตั้งแต่ยุคโบราณก็มีระบบการดูแลสุขภาพของตนเองทั้งสิ้น แต่จะดีหรือด้อยกว่ากันนั้นขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ และปัจจัยแวดล้อม ของแต่ละสังคมแต่ละพื้นที่

“การดูแลสุขภาพ” ในความหมายขององค์การอนามัยโลก หมายถึง การดำเนินกิจกรรมทางด้านสุขภาพด้วยตนเองของปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน รวมไปถึงการตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพ ซึ่งครอบคลุมทั้งการรักษาสุขภาพ การป้องกันโรค การวินิจฉัยโรค การรักษา และการปฏิบัติตนหลังรับบริการ (สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน, 2545 : 12)

Lowell Levin ศาสตราจารย์ของภาควิชาระบาดวิทยาและการสาธารณสุขแห่งโรงเรียนแพทย์ มหาวิทยาลัยเยล ประเทศสหรัฐอเมริกา ให้ทรรศนะเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพตนเองว่าเป็นกระบวนการที่ประชาชนทั่วไปสามารถทำหน้าที่ด้วยตนเองในการส่งเสริมสุขภาพ ป้องกันโรค การวินิจฉัยโรคในระยะเริ่มต้น และการรักษาเบื้องต้นในระดับที่เป็นแหล่งประโยชน์สำคัญขั้นพื้นฐานในระบบบริการสุขภาพ โดยมักเป็นพฤติกรรมที่เรียนรู้และถ่ายทอดทางสังคม นับตั้งแต่การสังเกตตนเอง การรับรู้อาการ การให้ความหมายของอาการ การตัดสินใจเกี่ยวกับความรุนแรง การเลือกวิธีการรักษา และการประเมินผลการรักษาด้วยตนเอง ซึ่งเป็นการปฏิบัติที่ประชาชนส่วนใหญ่ของทุกสังคมกระทำอยู่แล้ว (สมจิต หनुเจริญกุล, 2537 : 4)

Arthur Kleiman นักมานุษยวิทยาการแพทย์แห่งมหาวิทยาลัยฮาวาร์ด พบว่าในประเทศที่พัฒนาแล้วประชาชนที่เจ็บป่วยประมาณร้อยละ 50-60 จะใช้การดูแลรักษาตัวเองก่อนในขั้นแรก ในขณะที่ประเทศกำลังพัฒนาพบประชาชนที่เจ็บป่วยแล้วใช้การดูแลรักษาตนเองก่อนสูงถึง ร้อยละ 80-90 การดูแลรักษาตนเองในที่นี้หมายรวมถึง การตัดสินใจไม่ทำอะไร โดยที่ตัดสินใจเช่นนั้นก็เพราะผ่านกระบวนการคิดแล้วว่าโรคนี้อาจหายได้เอง ดังนั้นจึงตัดสินใจรักษาแบบดูไปก่อน (wait and see) อาจรักษาด้วยการดัดแปลงการกินอาหาร เช่น งด หรือเพิ่มอาหารบางอย่าง อาจหายมากินเองทั้งยาพื้นเมืองและยาแผนปัจจุบัน อาจใช้การบนบานศาลกล่าว รดน้ำมันต์ สู่วัณู หรือ อาจดัดแปลงขนาดยาที่ได้รับจากแพทย์ เป็นต้น (ประเวศ วัชสี, 2533 : 18)

มัลลิกา มัติโก (2530) ได้สรุปความหมายของการดูแลสุขภาพตนเองว่าเป็นแบบแผนทางวัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคล ซึ่งมีผลเกี่ยวข้องหรือก่อรูปเป็นพฤติกรรมสุขภาพหรือสภาวะความเจ็บป่วย อีกทั้งยังสามารถให้ความหมายต่อพฤติกรรมและสภาวะความเจ็บป่วยดังกล่าวไปตามประสบการณ์ และการขัดเกลาของครอบครัวและสังคม การดูแลสุขภาพตนเองดังกล่าวมักเป็นการปฏิบัติในภาคประชาชนเป็นส่วนใหญ่ โดยครอบคลุมไปถึงการดูแลสุขภาพใน 2 ลักษณะ คือ

1) การดูแลสุขภาพตนเองในสภาวะปกติ (Self care in health) เป็นการดูแลตนเองเพื่อสุขภาพอนามัย เป็นพฤติกรรมดูแลตนเองและสมาชิกในครอบครัวให้มีสุขภาพแข็งแรง สมบูรณ์อยู่เสมอ เป็นพฤติกรรมที่ทำในขณะที่มีสุขภาพแข็งแรง ซึ่งมีอยู่ 2 ลักษณะ ได้แก่

(ก) การดูแลส่งเสริมสุขภาพ (Health maintenance) คือ พฤติกรรมที่จะรักษาสุขภาพให้แข็งแรง ปราศจากความเจ็บป่วย สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างเป็นปกติสุข และพยายามหลีกเลี่ยงจากอันตรายต่างๆ ที่จะส่งผลต่อสุขภาพ เช่น การส่งเสริมสุขภาพด้วยการออกกำลังกาย การสร้างสุขอนามัยส่วนตัวที่ดี การไม่ดื่มสุรา การไม่สูบบุหรี่ เป็นต้น

(ข) การป้องกันโรค (Disease prevention) คือ พฤติกรรมที่กระทำโดยมุ่งที่จะป้องกันไม่ให้เกิดความเจ็บป่วยหรือเกิดโรคต่างๆ เช่น การไปรับภูมิคุ้มกันโรค โดยแบ่งออกได้เป็น 3 ระดับ คือ

การป้องกันโรคเบื้องต้น (Primary prevention) เช่น การได้รับภูมิคุ้มกันโรค

การป้องกันความรุนแรงของโรค (Secondary prevention) เป็นระดับของการป้องกันที่มุ่งขจัดโรคให้หมดไปก่อนที่จะมีอาการของโรคจะรุนแรงมากขึ้น เช่น การตรวจและเอกซเรย์ปอดในรายที่มีปัญหาของโรคทางเดินหายใจเรื้อรังเพื่อป้องกันโรคมะเร็งที่อาจเกิดขึ้นภายหลัง เป็นต้น

การป้องกันการแพร่ระบาดของโรค (Tertiary prevention) เป็นระดับของการป้องกันที่มีเป้าหมายต่อการยับยั้งการแพร่กระจายของโรคจากผู้ป่วยไปสู่คนอื่นๆ

2) การดูแลสุขภาพตนเองเมื่อเจ็บป่วย (Self care in illness) เป็นพฤติกรรมการดูแลรักษาสุขภาพของตนเองในขณะที่มีความเจ็บป่วยเกิดขึ้น โดยที่ความเจ็บป่วยหมายถึงการรับรู้ของบุคคลที่มีต่อตนเองว่าตนมีความผิดปกติไปจากเดิม อาจตัดสินใจโดยครอบครัวหรือเครือข่ายสังคม โดยที่แต่ละคนจะตอบสนองต่อความเจ็บป่วยที่แตกต่างกันออกไป เช่น การงดอาหารแสลง การใช้สมุนไพร การซื้อยามารับประทานเอง และการตัดสินใจไปพบแพทย์ เป็นต้น ซึ่งพฤติกรรมการดูแลสุขภาพตนเองเมื่อเจ็บป่วย มีองค์ประกอบอยู่อย่างน้อย 4 ระดับด้วยกัน คือ การดูแลสุขภาพตนเองของแต่ละบุคคล (Individual care) การดูแลสุขภาพตนเองของครอบครัว (Family care) การดูแลสุขภาพโดยเครือข่ายสังคม (Care from the extended social network) และการดูแลสุขภาพโดยกลุ่มหรือบุคคลในชุมชน (Mutual aid or Self help group)

ทวิทอง หงษ์วิวัฒน์ (2533 : 99-102) ได้เสนอ 4 ประเด็นหลัก ในการยกระดับสุขภาพประชาชนของประเทศกำลังพัฒนา ที่เกี่ยวกับการปฏิบัติการดูแลสุขภาพของคนในชุมชน ดังนี้

1) การมีส่วนร่วม (Participation) ไม่ว่าการดูแลสุขภาพตนเองจะปรากฏในรูปแบบใด การส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค หรือการรักษา ลักษณะพื้นฐานที่สำคัญที่สุดในทุกรูปแบบก็คือ การมีส่วนร่วม เพราะเป็นการตัดสินใจและลงมือปฏิบัติโดยปัจเจกบุคคลและครอบครัว จึงเป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมมากกว่ารูปแบบการจัดตั้ง ความพยายามที่มุ่งเพิ่มขีดความสามารถทักษะของบุคคลและครอบครัวในการจัดการกับภัยคุกคามสุขภาพ ซึ่งเท่ากับเป็นการสร้างอำนาจ

และพัฒนาการพึ่งพาตนเองของประชาชน แนวทางหรือวิธีการดำเนินการดังกล่าวจึงไม่ควรเป็นแบบบังคับหรือใช้อำนาจ หลักการมีส่วนร่วมในแนวคิดการดูแลสุขภาพตนเองนั้น บทบาทหลักของบุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุข ควรอยู่ที่การสนับสนุนโดยการให้ข้อมูล ข่าวสาร และสื่อสารอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อช่วยให้บุคคล ครอบครัว ทำการตัดสินใจและจัดการด้านสุขภาพด้วยตนเอง

2) กระบวนทัศน์ของระบบสาธารณสุข การยกระดับการดูแลสุขภาพของประชาชนควรพิจารณาเรื่องกระบวนทัศน์แบบครบวงจรในการดูแลสุขภาพตนเองในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของระบบสาธารณสุขโดยรวม ซึ่งครอบคลุมทั้งบุคคล ครอบครัว ผู้ใกล้ชิด กลุ่มสนับสนุนทางสังคม บุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุข ตลอดจนถึงหมอชนิดอื่นๆที่ให้การรักษา ประเด็นพื้นฐานที่สำคัญได้แก่ ความสัมพันธ์ที่ต้องสนับสนุนกันระหว่างระบบสาธารณสุขกับการดูแลสุขภาพตนเอง โดยระบบสาธารณสุขทุกระดับจะต้องปรับเปลี่ยนให้สนับสนุนและเสริมสร้างความแข็งแกร่งให้การดูแลสุขภาพตนเองในระดับล่าง และจำเป็นที่จักต้องมีบริการสาธารณสุขและระบบส่งต่ออย่างเพียงพอ สำหรับประชาชนที่ภายหลังจากดูแลสุขภาพตนเองแล้วไม่สำเร็จให้สามารถเข้าถึงบริการได้

3) ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการพึ่งตนเองด้านสุขภาพ จุดแข็งของวัฒนธรรมตะวันออกอยู่ที่ความหลากหลายในการดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์แผนโบราณ นอกจากนี้แล้ว หมอพื้นบ้านมากมาย เช่น หมอกระดูก หมอเป่า หมอดำยา หมอยา ฯลฯ ต่างก็ได้ทำบทบาทอันเป็นประโยชน์ในด้านการดูแลรักษาสุขภาพของคนในหลายๆชุมชน หมอแผนโบราณและการรักษาแผนโบราณได้กลายเป็นแหล่งการรักษาที่สำคัญสำหรับโรคภัยไข้เจ็บจำนวนมาก ในสถานการณ์ที่มีการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม อย่างรวดเร็ว ในหลายๆ ประเทศ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สำคัญเหล่านี้กำลังถูกละเลย ทิ้งขว้าง ทั้งโดยเจตนาและไม่เจตนา ดังนั้นจึงมีความจำเป็นอย่างเร่งด่วนที่ควรต้องรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการดูแลสุขภาพของสังคมเราเอง ข้อเท็จจริงที่ว่าระบบการแพทย์ควรมีหลากหลายระบบดำรงอยู่ด้วยกัน หรือที่เรียกว่าระบบการแพทย์พหุลักษณะ (Pluralistic medical systems) ควรยอมรับได้ การดูแลสุขภาพตนเองในประเทศกำลังพัฒนาไม่อาจดำเนินการอย่างได้ผลหากไม่ใช้การรักษาแบบแผนโบราณและการรักษาโดยสมุนไพร เพราะการรักษาด้วยยาแผนปัจจุบันโดยเฉพาะยาอันตรายที่ต้องใช้ใบสั่งแพทย์ นอกจากจะมีอันตรายอย่างมหันต์ต่อสุขภาพของประชาชนแล้ว ยังเท่ากับเป็นการช่วยส่งเสริมการพึ่งพิงภายนอกอย่างไร้ความจำเป็น ดังนั้นการดูแลสุขภาพตนเองอย่างถูกต้องด้วยการรักษาแผนโบราณและสมุนไพร จึงช่วยเพิ่มพูนการพึ่งพาตนเอง สร้างความมั่นใจ และภาคภูมิใจในภูมิปัญญาของมวลชนท้องถิ่น

4) ระดับและรูปแบบในการดูแลสุขภาพตนเอง ในประเทศกำลังพัฒนา การดูแลสุขภาพตนเองส่วนมากริเริ่มขึ้นในบริบทของครอบครัว เครือข่ายสังคม และชุมชน ทั้งนี้โดยปราศจากความช่วยเหลือของบุคลากรทางการแพทย์และสาธารณสุข โดยความเจ็บป่วยส่วนใหญ่การดูแลสุขภาพมักเริ่มด้วยการใช้การรักษาด้วยสิ่งที่หาได้ภายในบ้าน และการรักษาตนเองด้วยวิธีต่างๆ ทั้งใช้ยาและไม่ใช้ยา ต่อเมื่อไม่หายจึงแสวงหาบริการทางการแพทย์ พฤติกรรมแนวนี้นักโยงโยกับแบบแผนชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี และแบบแผนทางสังคม อย่างกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกัน ส่วนในเรื่องระดับของการดูแลสุขภาพตนเองนั้น ควรเริ่มที่การดูแลสุขภาพตนเองขั้นปฐม(Primary self-care) ที่อยู่ภายใต้บริบทของโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งอาจถูกพัฒนาและเปลี่ยนแปลงให้ถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลง

ในประเทศไทย การแพทย์ตะวันตกได้เข้ามาเผยแพร่และมีบทบาทในการดูแลสุขภาพของประชาชน โดยการนำของชาวต่างชาติที่เข้ามาสัมพันธไมตรีกับประเทศไทยนับหลายร้อยปีที่ผ่านมาหากแต่ยังไม่ได้แผ่ขยายให้ครอบคลุมทั่วราชอาณาจักร จวบจนผ่าน 100 ปีของรัตนโกสินทร์ไปแล้ว การแพทย์ตะวันตกจึงได้เริ่มมีอิทธิพลแพร่หลาย ทำให้เกิดการยอมรับในประสิทธิภาพการรักษาและช่วยชีวิต จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ 2 ผ่านพ้นไป การแพทย์ตะวันตกจึงแผ่กระจายครอบคลุมไปทั่วประเทศ และมีการพัฒนาอย่างเข้มข้นมากขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งมาเป็นการแพทย์แผนปัจจุบันที่มีประสิทธิภาพและทันสมัย ครองใจคนส่วนใหญ่ไปในที่สุด ซึ่งทำให้อุปสงค์และอุปทานด้านการรักษาพยาบาลตื่นตัวสูงขึ้น ประชาชนไว้วางใจระบบการแพทย์และการรักษาอย่างนอนใจ พร้อมทั้งฝากสุขภาพไว้กับระบบบริการ โดยละเลยการดูแลสุขภาพขั้นพื้นฐานของตนเองและชุมชน ประกอบกับมีการแข่งขันทางสังคมและเศรษฐกิจของประเทศที่มีผลต่อการแบ่งเวลาของคนในสังคมและโอกาสการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทำให้คนไม่สนใจที่จะดูแลสุขภาพของตนเอง ปล่อยให้หมอและบุคลากรทางด้านสาธารณสุขมาดูแลแทน ทำให้เกิดค่านิยมใหม่ของคนส่วนใหญ่และทัศนคติที่ว่า “สุขภาพดี คือ...หน้าที่ของหมอ” ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวได้ทำให้ศักยภาพในด้าน “การพึ่งตนเองด้านการดูแลสุขภาพ” ของคนในสังคมไทยถูกบั่นทอนลงไป และก่อให้เกิดปัญหาด้านสุขภาพตามมาในที่สุด

การพึ่งตนเองด้านสุขภาพ ถือเป็นหัวใจหลักของระบบสุขภาพภาคประชาชนที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อการพัฒนาสุขภาพของคนในชุมชนด้วยการส่งเสริม ผลักดัน ให้ประชาชนมีความตระหนักในการดูแลสุขภาพและถือเป็นหน้าที่ของตนเองโดยไม่ผลักภาระให้กับผู้อื่น ตลอดจนการสร้างกระแสผลักดันให้ประชาชนในชุมชนได้หันมามีบทบาทและมีส่วนร่วมรับผิดชอบการดูแลสุขภาพและสุขภาพขั้นพื้นฐานได้โดยตนเอง ซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาระบบสุขภาพของคนไทย และมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ (กองสนับสนุนสุขภาพภาคประชาชน, 2546 : 10 -11)

1. คน เป็นองค์ประกอบหลักที่สำคัญในการพัฒนาไม่ว่าด้านใดก็ตาม จะต้องมีคนที่อยู่ในชุมชนรวมตัวกัน ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ อาจเริ่มจากคนกลุ่มหนึ่งที่อาจจะมากหรือน้อยแต่มีความแตกต่างหลากหลาย ต่างกลุ่ม ต่างอาชีพ ต่างฐานะ ต่างเพศ ต่างวัย ต่างความคิด แต่มีจิตใจเดียวกันเพื่อส่วนรวม มีเป้าหมายเดียวกัน และมีการขยายแนวร่วมออกไปเรื่อยๆ

2. องค์ความรู้ ในการดำเนินกิจกรรมใดต่างๆของชุมชน จำเป็นจะต้องมีองค์ความรู้ วิธีการ เทคโนโลยี ประสบการณ์ และภูมิปัญญา ซึ่งจะทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ การขยายเครือข่ายการเรียนรู้ การถ่ายทอดและการกระจายความรู้ ข้อมูลข่าวสารในชุมชน

3. ทูทางสังคมเพื่อการพัฒนาสุขภาพ การดำเนินงานพัฒนาระบบสุขภาพจำเป็นต้องอาศัยทั้งทุนซึ่งเป็นตัวเงินและทุนที่ไม่ใช่ตัวเงินหรือที่เรียกกันว่า“ทุนทางสังคม”(social capital) และทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม

นอกจากองค์ประกอบหลัก 3 ประการแล้ว หัวใจสำคัญของระบบสุขภาพภาคประชาชน คือ “การบริหารจัดการ” เพื่อให้ประชาชนมีความสามารถในการดูแลสุขภาพด้วยตนเอง ซึ่งการจัดการในที่นี้ คือ การปฏิบัติการประสานให้เกิดความสมดุลเพื่อการเคลื่อนไหวของปัจเจกคน องค์ความรู้ หรือวิธีการทำงาน และทุนเพื่อการพัฒนาสุขภาพให้เกิดการดำเนินกิจกรรมพัฒนาระบบสุขภาพของประชาชน เพื่อสนองต่อความต้องการของคนในชุมชน ทั้งนี้กิจกรรมการพัฒนาสุขภาพที่ดำเนินการโดยชุมชนนั้นขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของชุมชนว่าจะดำเนินการในเรื่องใด อย่างไรเพื่อให้เป็นไปตามความคิด ความจำเป็นและความต้องการของชุมชน

การเรียกร้องให้ทุกคนหันกลับมาดูแลสุขภาพโดยใช้สิ่งที่มีอยู่เดิมในสังคม ได้ทำให้ผู้ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุขและนักวิชาการ ไทยให้ความสนใจเรื่องของสมุนไพรรักษาโรค การแพทย์พื้นบ้าน และเรื่อง“การดูแลสุขภาพด้วยตนเอง” (Self - care) ในแง่ของการเป็นทางเลือกเพื่อการพึ่งตนเองมากขึ้น โดยในด้านสมุนไพรรักษาโรคและระบบการแพทย์พื้นบ้าน ได้มีงานศึกษาหลายชิ้นที่พยายามแสดงให้เห็นถึงพลังของการแพทย์แบบพหุลักษณะในชนบทไทย ความหลากหลายของระบบการแพทย์พื้นบ้าน ตลอดจนมิติทางสังคมและวัฒนธรรมของสมุนไพรรักษาโรคและการแพทย์พื้นบ้าน ซึ่งงานเหล่านี้ ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีต่อระบบการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชาวบ้านและชุมชน ในขณะที่การศึกษาเรื่องการดูแลสุขภาพตนเองก็ได้ชี้ให้เห็นว่าชาวบ้านในชนบทมีการรักษาตนเองเมื่อเจ็บป่วย มากกว่าร้อยละ 87 ของจำนวนครั้ง ซึ่งข้อค้นพบนี้สอดคล้องกับงานวิจัยชิ้นอื่นๆ ทั้งที่ทำการศึกษาในประเทศกำลังพัฒนาและประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งแสดงให้เห็นถึง “การพึ่งตนเอง” ตามที่เป็นอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทย และได้ชี้ให้เห็นอีกว่า การส่งเสริมให้ระบบการพึ่งตนเองด้านสุขภาพของชุมชนและครอบครัวให้เข้มแข็ง จำเป็นจะต้องเริ่มจากสิ่งที่ประชาชนทำอยู่แล้ว (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2547 : 5-6)

กระแสแนวความคิดที่พึ่งตนเองจะอ่อนตัวลงไปในช่วงที่อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศไทยขยายตัวสูงขึ้นจากการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แต่กลับมาได้รับความสนใจอย่างมากมาอีกครั้งภายหลังวิกฤตเศรษฐกิจปี พ.ศ.2540 หลังจากการล่มสลายทางเศรษฐกิจฟองสบู่แล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็จึงได้มีพระราชดำรัสในวันที่ 4 ธันวาคม 2540 มีเนื้อความเรียกร้องให้สังคมไทยหันกลับมาหา “เศรษฐกิจแบบพอเพียง” ที่เน้นการผลิตให้พอเพียงกับตัวเองส่วนที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการจึงขาย (กระทรวงมหาดไทย, 2541 : 3-11)

แม้ว่ากระแส “เศรษฐกิจพอเพียง” หรือ เศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง จะกำลังกลายมาเป็นนโยบายเร่งรัดของกระทรวงมหาดไทย แต่ในภาคสาธารณสุขนั้น “การพึ่งตนเองด้านสุขภาพ” ของประชาชนกลับไม่มีความชัดเจนมากนัก แนวคิดเดิมตามหลักการสาธารณสุขมูลฐานก็กลายเป็นแนวคิดสำหรับภาคชนบทที่ดูเหมือนจะล้าหลังเกินไปสำหรับสถานการณ์ใหม่ในสังคมไทยที่แม้แต่สังคมชาวบ้านและชุมชนชนบทเองก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงไปแล้ว ในขณะที่ระบบเศรษฐกิจ สังคม ของประเทศไทยได้ถูกฉีกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบโลกอย่างรวดเร็ว การพึ่งตนเองในการดูแลสุขภาพของบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสังคมไทยก็มีพลวัตที่แปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขของระบบเศรษฐกิจโลก เศรษฐกิจแบบพอเพียงทำให้บริการทางการแพทย์โดยเฉพาะภาคเอกชนของไทยเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว การแข่งขันทางการค้าการโฆษณาสินค้าและบริการทางการแพทย์มีสูงขึ้น กำลังซื้อที่มากขึ้นบวกกับระบบยาที่สามารถซื้อหาได้โดยสะดวก สิ่งเหล่านี้อาจทำให้ขีดความสามารถในการแก้ปัญหาสุขภาพในระดับปัจเจกสูงขึ้นแต่กลับทำให้การพึ่งตนเอง ในระดับชาติลดลง ปรากฏการณ์เช่นนี้ได้ชี้ให้เห็นว่า สังคมไทยกำลังอยู่ในจุดเปลี่ยนที่สำคัญ โดยวิกฤตดังกล่าวไม่เพียงแต่เรียกร้องให้เราต้องรู้ทันระบบโลกและกระบวนการโลกาภิวัตน์ เพื่อให้สามารถจัดการกับกับแรงกระทำจากภายนอกได้ แต่ยังได้ตอกย้ำถึงความสำคัญของการพัฒนาระบบการพึ่งตนเองในด้านต่างๆของสังคมไทยให้เข้มแข็ง เพื่อเป็นพื้นฐานการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งก็รวมไปถึง “การพึ่งตนเองด้านการดูแลสุขภาพ” ของประชาชนเพื่อการพัฒนาสุขภาพของชุมชนด้วย

สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน (2545) ให้ความหมาย “การพึ่งตนเองด้านการดูแลสุขภาพ” ว่า หมายถึง การดำเนินกิจกรรมการดูแลสุขภาพด้วยตนเองของปัจเจกบุคคล ครอบครัว และชุมชน ซึ่งครอบคลุมทั้งด้านการส่งเสริมสุขภาพ การป้องกันโรค การรักษาพยาบาล และการปฏิบัติตนหลังรับบริการทางการแพทย์ โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก ภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งการพึ่งตนเองด้านการดูแลสุขภาพดังกล่าว มีรากฐานสำคัญมาจาก “วัฒนธรรมการพึ่งพาตนเอง” ของชุมชนนั่นเอง

เพ็ญศรี กวีวงศ์ประเสริฐ (2530 : 204) กล่าวว่าไว้ว่า การพึ่งตนเองด้านการดูแลสุขภาพของชุมชน เป็นพฤติกรรมที่เกิดจากภาวะจำเป็นทางสังคม และได้ปฏิบัติกันมาจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยที่สั่งสม สืบทอด ยึดถือปฏิบัติต่อกันมาสู่รุ่นลูกหลาน และแสดงออกเป็นรูปธรรมของความเชื่อและการปฏิบัติต่างๆ ที่ส่งผลต่อสุขภาพอนามัยของคนทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การอยู่ไฟ ข้อห้ามเกี่ยวกับอาหาร พิธีกรรมทางไสยศาสตร์ในการรักษาโรค การใช้สมุนไพร ฯลฯ บางอย่างแม้ผู้ปฏิบัติเองก็ไม่ทราบเจตนาในเชิงสุขภาพของคนโบราณเหล่านั้น และจากการศึกษาพฤติกรรมพึ่งตนเองด้านการดูแลสุขภาพของคนไทยโดยนักวิชาการสาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ตลอดจนสาขาการแพทย์และสาธารณสุข พบว่าการดูแลสุขภาพแบบพื้นบ้านมักควบคู่ผสมผสานจนแยกไม่ออกจากเรื่องความเชื่อที่เป็นแบบแผนการปฏิบัติตัวสำหรับภาวะสุขภาพอย่างหนึ่งๆ โดยเฉพาะ ซึ่งได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษโดยอาจไม่มีคำอธิบายที่ชัดเจน ดังนั้นการดูแลสุขภาพโดยการรักษาพยาบาลเยียวยาโรคแบบพื้นบ้าน จึงยังทรงอิทธิพลต่อชีวิตของชาวไทยโดยส่วนใหญ่ และนำไปสู่ปฏิบัติการเพื่อดูแลสุขภาพตนเองทั้งในยามปกติและยามป่วยไข้

สำหรับขอบเขตของการพึ่งตนเองด้านการดูแลสุขภาพของชุมชนนั้น สถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยขอนแก่น (2531) เสนอว่า เริ่มตั้งแต่สิ่งที่ชาวบ้านคิด ตัดสินใจ แล้วก็กระทำ โดยมีการพึ่งพากันเองในระดับครอบครัว เครือญาติ และชุมชน ทั้งนี้เพราะไม่มีระบบบริการใดๆ ของรัฐ หรือเอกชน ที่พร้อมจะช่วยชาวบ้านได้ทุกอย่าง ทุกเวลา ชาวบ้านจะต้องเรียนรู้ที่จะช่วยเหลือตนเองในระดับหนึ่ง ซึ่งการพึ่งพาตนเองอาจจะแยกออกได้เป็นหลายระดับ แต่ระดับการพึ่งพาตนเองทางสังคมควรอยู่ในจุดที่ทำอย่างไรถึงจะทำให้ชาวบ้านมีการตัดสินใจ ในการที่จะดูแลสุขภาพด้วยตนเองที่ถูกต้องและปลอดภัยที่สุด โดยมีความรู้และใช้อย่างถูกวิธี ในระดับที่ชาวบ้านสามารถหาได้จากสิ่งที่พวกเขามีอยู่ในพื้นที่ รู้จักเลือกใช้บริการสาธารณสุขระดับต่างๆ ตั้งแต่ในชุมชน สถานีนอนามัย โรงพยาบาลชุมชน และโรงพยาบาลจังหวัด

การสนับสนุนให้ประชาชน ครอบครัว และชุมชน สามารถพึ่งพาตนเองในด้านการดูแลสุขภาพนั้น มีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาระบบสุขภาพของชุมชน เพราะเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนได้มีการจัดการด้านสุขภาพโดยอาศัยศักยภาพและทุนทางสังคมที่มีอยู่ภายในชุมชน บนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งองค์กรภายนอกเป็นเพียงผู้สนับสนุน กระตุ้น และสร้างปัจจัยแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อการดำเนินงานของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้อันจะนำไปสู่การประยุกต์ใช้ องค์ความรู้ในการแก้ไขปัญหา ที่มีประสิทธิภาพ และสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนต่อไป (สำนักงานคณะกรรมการการสาธารณสุขมูลฐาน, 2545)

ดังนั้นภาครัฐ ภาคเอกชน ตลอดจนองค์กรท้องถิ่น จึงควรให้การสนับสนุน กระตุ้น ปลุกเร้า รวมทั้งการเสริมสร้างและพัฒนาองค์กรภาคประชาชนให้มีศักยภาพในการดูแลคุณภาพของคนในชุมชนและจัดการระบบสุขภาพของชุมชนด้วยตนเอง เพราะการสร้างให้ชุมชนได้เรียนรู้ และเข้าใจถึงรากฐานวิถีชีวิตเดิมของตนเองถือเป็นจุดเริ่มต้นที่จะเสริมสร้างให้ชุมชนเรียนรู้ และเข้าใจความเป็นชุมชนของตน “คิดเป็น ทำเป็น ก่อเกิดการรวมกลุ่มเป็นพลังสร้างสรรค์” จนเกิดเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง เกิดการเรียนรู้และสามารถจัดการระบบสุขภาพของตนเองให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต วัฒนธรรมของคนในชุมชน และเชื่อมโยงกับการพัฒนาด้านอื่นๆ ได้อย่างสมดุล ซึ่งเป็นการสนองตอบต่อเจตนารมณ์ของแผนพัฒนาสุขภาพแห่งชาติฉบับที่ 10 ที่มุ่งพัฒนาระบบสุขภาพของประเทศไทยให้เป็น “ระบบสุขภาพพอเพียง” ภายใต้งบประมาณอยู่เย็นเป็นสุขตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยด้านการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการดูแลสุขภาพนั้น ปัจจุบันยังไม่มีนักวิชาการท่านใดศึกษาไว้โดยตรง แต่ก็มีผลงานการวิจัยที่พอจะช่วยสนับสนุนแนวคิดนี้ และมีความเกี่ยวข้องหรือมีประเด็นร่วมกันในบางประเด็นที่สำคัญ โดยเฉพาะงานวิจัยเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง การประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียงในด้านต่างๆ และกระบวนการดูแลสุขภาพของคนในชุมชน ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และคณะ (2549) ศึกษาวิจัยองค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง ด้วยวิธีการสังเคราะห์ความรู้เชิงคุณภาพ โดยการสำรวจ ประเมิน วิเคราะห์ และสังเคราะห์งานวิจัยแนววิพากษ์ เพื่อสำรวจสถานะองค์ความรู้ของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ศึกษาองค์ความรู้ด้านการประยุกต์ใช้เศรษฐกิจพอเพียง และสนับสนุนแผนงานการพัฒนาวิชาการและการจัดการความรู้ของคณะอนุกรรมการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งจากการประเมินสถานะองค์ความรู้ตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงระดับแนวคิด ด้วยการสังเคราะห์เนื้อหาภายใต้กรอบทฤษฎีทฤษฎีการบูรณาการศาสตร์ พบข้อสังเกตทางทฤษฎี ดังนี้

1) ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกิดขึ้นท่ามกลางกระแสแนวคิดการพัฒนาทางสังคมทางเลือกหลากหลายกลุ่มในสังคมไทย อันเป็นเสมือนความพยายามด้านกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจ - สังคม กระแสหลัก ที่เริ่มส่งผลกระทบต่อความมั่นคงในระบบชีวิตมนุษย์และระบบนิเวศ อาทิ แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เครือข่ายเกษตรยั่งยืน พุทธเกษตร เกษตรผสมผสาน ตลอดจนการเกิดขึ้นของชุมชนใหม่ในเชิงอุดมการณ์ทางศาสนาเพื่อแสวงหาทางรอดจากการคุกอย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ความคล้ายคลึงกันในแก่น (Essence) ของกลุ่มแนวคิด

“ทางเลือกในการพัฒนา” จึงนำไปสู่การกล่าวถึงเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะ “วัฒนธรรมทวนกระแส” แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกลุ่มผู้ปฏิบัติว่าเป็นชุมชนหรือธุรกิจในระบบทุนนิยม เพราะถ้าเป็นธุรกิจในระบบทุนนิยม ก็จะไม่ให้ความสำคัญกับคุณธรรมหรือศีลธรรมมากนัก แต่เน้นที่การไม่โลภ การกระจายความเสี่ยง และการบริหารความเสี่ยง โดยการสังเคราะห์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงจำต้องกระทำควบคู่ไปกับการทำความเข้าใจบริบททางสังคมดังกล่าว ตลอดจนสาระสำคัญของแนวคิดทางเลือกต่างๆเหล่านี้

2) ความรู้ที่ปรากฏในงานวิจัยที่เกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงครอบคลุมมิติต่างๆ ในการดำรงอยู่ของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นความรู้ทางด้านเทคนิคหรือเรื่องศีลธรรม ความรู้ระดับอภิปรัชญา (Metaphysical Knowledge) ความรู้เชิงจิตวิญญาณ - จริยศาสตร์ (Spiritual - Ethical Knowledge) แนวคิด วิถีปฏิบัติ ของวัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านไทยดำรงอยู่ด้วยการสนับสนุนจากโลกทัศน์องค์รวมอันเกิดจากการตระหนักถึงความเชื่อมโยงระหว่างความรู้หลายประเภท เพื่อการรักษาดุลยภาพระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และมนุษย์กับสิ่งเหนือธรรมชาติ ตลอดจนความรู้ ที่นำพามนุษย์ไปสู่ความมีอิสรภาพ ความรู้ที่เป็นองค์รวมเหล่านี้ หลอมรวมวิถี การผลิต อุดมการณ์ และสัมพันธภาพการผลิต เข้ากับระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์กับ สิ่งที่อยู่ล้อมรอบมนุษย์ในทุกมิติจนเป็นเนื้อเดียวกัน และอาจเรียกได้ว่าเป็นศาสตร์แบบบูรณาการ (Integral Sciences)

3) การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ยืนยันว่า ความรู้ของชุมชนไทย ในภาคชนบทหรือภาคการเกษตรเรื่องความพอเพียงนั้น ดำรงอยู่แล้วในวิถีชีวิตของชุมชน ด้วยอุดมการณ์การผลิตที่มีเอกลักษณ์แตกต่างจากอุดมการณ์การผลิตของระบบทุนนิยม

4) ความรู้ ประสบการณ์ และภูมิปัญญาในการดำรงชีวิตของผู้คนในภาคการเกษตร หรือการดำรงชีวิตที่ต้องพึ่งพิงระบบนิเวศธรรมชาติและระบบความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม ในฐานะปัจจัยในการผลิตที่มีความสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เนื่องจากตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนหรือทำลายล้างระบบต่างๆที่หล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์ วิธีการผลิต และจารีตต่างๆ จึงสะท้อนการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน การใช้หลักการกระจายความเสี่ยงในกิจกรรมการผลิต และการพัฒนาสำนักกลุ่ม สำนักชุมชน เพื่อร่วมแรงในการผลิต การจัดการผลผลิตและการพัฒนาสวัสดิการของชุมชนในรูปแบบต่างๆ ถึงแม้ว่าในบางช่วงบางขณะชุมชนอาจพลัดพลั่งหรือล้มลุกคลุกคลาน เนื่องจากการรู้ไม่เท่าทันการรุกร้าของระบบคิดหรืออุดมการณ์ทุนนิยมและลัทธิบริโภคนิยมสุดขั้ว แต่ก็ยังสามารถปรับตัว ปรับเปลี่ยน และปรับรูปแบบการผลิต โดยมีสำนักการสร้างความมั่นคงให้ฐานรากของชีวิตก่อน และที่สุดสามารถยืนอยู่ได้ท่ามกลางกิจกรรมการผลิตสองระบบ โดยมีเศรษฐกิจพอเพียงเป็นภูมิคุ้มกันความเสี่ยงจากการผลิตเพื่อการค้า

5) ข้อค้นพบจากงานวิจัยชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย ยืนยันตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของการดำเนินชีวิตของประชาชนไทยในภาคการเกษตร ภาคชนบท โดยยึดหลักเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้นการคิดเรื่องการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง จึงควรเริ่มต้นด้วยความจริงข้อนี้

อรสุดา เจริญรัต (2543) ศึกษาปรากฏการณ์การเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียงภายใต้บริบททางสังคมที่เปลี่ยนผ่านจากสังคมประเพณีมาสู่สังคมทันสมัย พบว่า เงื่อนไขสำคัญที่สุดของการเกิดขึ้น ดำรงอยู่ และปรับตัวของเศรษฐกิจพอเพียง ก็คือการทำชุมชนยังคงมีอำนาจในการควบคุม ดูแล จัดการทรัพยากรต่างๆ ของตนเอง อำนาจดังกล่าวนี้ว่าเป็นรากฐานสำคัญที่จะนำไปสู่การสร้างและพัฒนาระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพสำหรับการดำรงชีวิตด้านต่างๆ ในรูปของระบบบรรทัดฐานของหมู่บ้านที่ปรากฏอยู่ในจารีต ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ และพิธีกรรม ซึ่งเป็นผลเชื่อมโยงจากอิทธิพลของโลกทัศน์และระบบคุณค่าของชุมชน ปัจจัยดังกล่าวนี้เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจพอเพียงสามารถปรับตัวไปตามบริบทสังคมที่เปลี่ยนผ่านได้อย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามแม้ว่ากระบวนการปรับตัวเพื่อดำรงอยู่ของเศรษฐกิจพอเพียงจะมีได้อยู่บนเส้นทางที่ราบรื่น ตรงกันข้ามกลับพบว่ายังมีอุปสรรค และปัญหามานับประการที่ชาวบ้านจะต้องร่วมกันเรียนรู้เพื่อพัฒนาวิธีการต่อสู้และเอาชนะปัญหาเหล่านี้ รัฐในฐานะเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือ สนับสนุนชุมชนเหล่านี้ สามารถส่งเสริมและพัฒนาศักยภาพดังกล่าวได้โดยการกำหนดนโยบายที่เอื้อต่อการกระจายอำนาจให้มากขึ้น พร้อมๆ กับการช่วยเหลือและสนับสนุนให้ชุมชนสามารถพัฒนาความเข้มแข็งของตนเองด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายร่วมกัน ตามแต่สภาพปัญหาของแต่ละพื้นที่ ซึ่งกิจกรรมต่างๆ ดังกล่าวนี้มีความจำเป็น ที่จะต้องพัฒนาให้เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ที่อยู่บนพื้นฐานของทุนทางสังคมของชุมชนนั่นเอง

พระมหาประทีป พรหมสิทธิ์ (2545) ศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในการพัฒนาสังคม พบว่า เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในเนื้อแท้ก็คือ จริยศาสตร์เชิงพุทธที่ยึดหลักการที่ว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” และเป็นแนวคิดทางปรัชญาที่ประสานเชื่อมโยงแนวคิดหลายแนวคิดอย่างเป็นระบบตามกฎอภิปัจจยตาที่สอนให้มองโลกอย่างเป็นองค์รวม หรือ บูรณาการ และเป็นแนวคิดที่ตั้งอยู่บนความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม ที่อาศัยความเข้มแข็งของชุมชนเป็นเครื่องมือในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยเชื่อมโยงกับวัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมอย่างบูรณาการ และหากศึกษาแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอย่างถ่องแท้แล้ว จะสามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้กับสังคมอื่นๆ ได้ ไม่เพียงแต่สังคมเกษตรกรรมเท่านั้น

วารุณี ชินวินิจกุล (2549) ศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนไม้เรียง อำเภอชวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช พบว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเริ่มจากการรวมตัวกันของผู้นำชุมชน มีการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างง่ายเพื่อหาข้อสรุปที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและความเห็นรวมของชุมชน ใช้ผลของการวิจัยมาเป็นตัวผลักดันและขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ไปสู่การปฏิบัติ โดยอาศัยภาวะผู้นำและกระบวนการกลุ่ม นอกจากนี้ยังพบอีกว่า กระบวนการถ่ายทอดความรู้ของชุมชนเป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการยกระดับความสามารถในการคิดวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ค้นหา และตัดสินใจ ในการกำหนดแผนงานหรือกิจกรรมที่เป็นทางเลือกใหม่ๆ ในการแก้ไขปัญหาที่สามารถดำเนินการ ได้จริงและรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง โดยการสร้างจิตสำนึกให้ชุมชนมุ่งเน้นที่จะแก้ไขปัญหาด้วยการพึ่งตนเอง ผู้นำของชุมชนไม้เรียงใช้กระบวนการขับเคลื่อนที่นำไปสู่การสร้างชุมชนแบบองค์รวมที่มีความหลากหลายและมีปฏิสัมพันธ์ทางสังคม มีระบบการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันของคนทั้งในและนอกชุมชนในลักษณะของเครือข่าย เป็นกระบวนการพึ่งพาตนเองที่ชาวบ้านและชุมชนร่วมกันพัฒนาทั้งด้านระบบคุณค่า กระบวนการเรียนรู้ และระบบการจัดการเพื่อการพัฒนาสังคมของชุมชน ซึ่งทุกระบบจะต้องสอดคล้องประสานกัน

นโยบายของภาครัฐและแนวทางการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นการพัฒนาตามกระแสหลักและกระแสบริโภคนิยม ทำให้ชุมชนประสบกับปัญหาความเดือดร้อน ขาดความเชื่อมั่นในการแก้ไขปัญหาของตนเอง ผู้นำชุมชนได้ใช้กระบวนการสร้างปัญญาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาและให้โอกาสคน ซึ่งสอดคล้องและเหมาะสมกับสภาพของชุมชน ด้วยการนำเอาวิทยาการใหม่ๆ มาประยุกต์ใช้กับภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ นอกจากนี้ยังพบอีกว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนไม้เรียง ขึ้นอยู่กับ คน ความรู้ ทรัพยากร การฟื้นฟูความสัมพันธ์ในอดีตของคนในชุมชนให้กลับคืนมา โดยวงจรของการพัฒนาเป็นไปตามครรลองของธรรมชาติ เพื่อให้คนเกิดความมั่นใจในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ใช้องค์กรชุมชนและเครือข่ายเป็นศูนย์กลางการพัฒนา การเรียนรู้ และใช้แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนแบบครบวงจรเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่ฐานคิดของการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อความพอเพียงอย่างแท้จริง

กังสดาล อยู่เย็น (2544) ศึกษาพลวัตของชุมชนบ้านเปรี๊ตในตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด ภายใต้นโยบายเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า การพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนบ้านเปรี๊ตใน เริ่มต้นจากระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมที่ผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน ต่อมา มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและรูปแบบการผลิตเพื่อขาย โดยการปลูกพืชเศรษฐกิจและการสัมปทานป่าไม้ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน ต่อมาสมาชิกส่วนหนึ่งได้พยายามปรับเปลี่ยนวิถีการดำรงชีวิตและรูปแบบการผลิตตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง โดยนำเอารูปแบบการผลิตแบบเกษตร

ทางเลือกเข้ามาปฏิบัติ ส่งเสริมให้มีการบริโภคที่เรียบง่าย คำนึงถึงสุขภาพและสิ่งแวดล้อม มีการพัฒนาขีดความสามารถในการเรียนรู้อย่างเท่าทัน โดยปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจพอเพียงของชุมชนบ้านเปรี๊ตใน คือ ผู้นำกลุ่ม องค์กร กระบวนการเรียนรู้ ค่านิยม การดำเนินชีวิตด้านสังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี ภูมิปัญญา ทรัพยากรธรรมชาติ และภาวะหนี้สิน นอกจากนี้แล้วผู้วิจัยยังพบว่า การพัฒนาบนฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพัฒนาชุมชนในลักษณะที่ใช้ “คน” เป็นเป้าหมาย โดยเน้นการพัฒนาแบบองค์รวม หรือการพัฒนาอย่างบูรณาการทั้งทางด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม การเมือง ฯลฯ โดยใช้พลังทางสังคมเป็นตัวขับเคลื่อน กระบวนการพัฒนาในรูปแบบของกลุ่มเครือข่ายหรือประชาสังคม กล่าวคือ ผนึกกำลังของทุกฝ่ายในลักษณะพหุภาคี ซึ่งประกอบด้วย ภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน

อารีรัตน์ ดิลกธนากุล (2540) ศึกษาวัฒนธรรม ระบบคิด การปฏิบัติตนของชุมชนเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพตนเอง และศักยภาพของชุมชนในการจัดการกับปัญหาด้านสุขภาพ พบว่า วัฒนธรรมระบบการคิดและการปฏิบัติตนในการดูแลสุขภาพตนเอง เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับระบบต่างๆ อันได้แก่ ระบบความสัมพันธ์ ระบบเครือข่าย ระบบความคิด ความเชื่อต่างๆ ที่เป็นผลมาจากประสบการณ์ที่ทำให้มีความรู้ในการแพทย์แบบประสพการณ์ ระบบข้อมูลข่าวสารที่ทำให้เกิดการปรับตัวระหว่างคนรุ่นเก่ากับคนรุ่นใหม่ในการช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาความเจ็บป่วย ระบบบริหารจัดการที่ยึดถือความอาวุโสและการเป็นผู้รู้ การประนีประนอม ระบบการแพทย์พื้นบ้านอันประกอบไปด้วยการแพทย์แบบประสพการณ์ การแพทย์แบบ โหราศาสตร์ และการแพทย์แบบอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งระบบต่างๆเหล่านี้ จะส่งผลต่อการปฏิบัติตนของชาวบ้านในด้านการดูแลสุขภาพตนเอง ครอบครัว และชุมชน ทั้งในยามปกติและยามเจ็บป่วย

ภูริวัจน์ อินทร์คุ้ม (2544) ศึกษาศักยภาพของชุมชนชนบทในการจัดการปัญหาสุขภาพอนามัย โดยศึกษารูปแบบความคิด ความเชื่อในการจัดการด้านสุขภาพอนามัย สภาพการจัดการด้านสุขภาพอนามัย กลไกและเงื่อนไขที่สัมพันธ์กับการจัดการด้านสุขภาพอนามัยของชุมชนบ้านไร่ ตำบลบ้านแหวน อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่า โครงสร้างทางสังคมของชุมชนที่มีความสัมพันธ์กันในระดับครอบครัว เครือญาติ เพื่อนบ้าน องค์กรชุมชน และเครือข่ายการเรียนรู้ทั้งในและนอกชุมชน มีผลต่อสภาพการจัดการด้านสุขภาพอนามัยของชุมชนในด้านการช่วยเหลือ เกื้อกูล การดูแลสุขภาพเจ็บป่วย การให้คำปรึกษา การตัดสินใจ การให้กำลังใจ การรวมกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา และการประสานความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน เพื่อจัดการปัญหาสุขภาพอนามัยของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้แล้ว การศึกษายังพบอีกว่า ชุมชนมีกลไกทางสังคมอันได้แก่ ผู้นำ สถาบันหลักในชุมชน องค์กรชุมชน และภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านต่างๆ ทำให้ชุมชนมีการช่วยเหลือ พึ่งพา และร่วมมือกันแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยมีเงื่อนไขที่สนับสนุนการจัดการ

ด้านสุขภาพอนามัยของชุมชน คือ เครือข่ายทางสังคม เครือข่ายการเรียนรู้ ความเอื้ออาทร ประเพณี วัฒนธรรม ภาวะผู้นำ การมีส่วนร่วมของชุมชน และประชาสังคม ที่ช่วยให้มีการให้คำปรึกษา แนะนำ ถ่ายทอด แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาสุขภาพอนามัยของชุมชน

กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่กล่าวมาทั้งหมด ผู้วิจัยได้นำมาบูรณาการและกำหนดเป็นกรอบความคิดในการวิจัย โดยมุ่งศึกษาถึงกระบวนการดูแลสุขภาพของชุมชนบ้านงามเมือง ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นแล้วและมีอยู่จริงในชุมชน จากการสรุปทฤษฎีที่ผ่านมา พบว่ากระบวนการดูแลสุขภาพของชุมชนบ้านงามเมือง เป็นกระบวนการชุมชนบนพื้นฐานการพึ่งตนเอง ภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ที่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพของคนและองค์ความรู้ (ภูมิปัญญา) ด้วยกระบวนการเรียนรู้ และการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยอาศัยทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนเป็นหลัก มีการพัฒนาศักยภาพของทุนทางสังคมด้วยการบริหารจัดการที่ดี เพื่อให้ทุนเหล่านั้นมีใช้ไปจนถึงรุ่นลูกหลาน นอกจากนี้ยังได้มีการขยายการเรียนรู้ด้านสุขภาพไปยังภาคีสุขภาพอื่นๆภายใต้เครือข่ายการเรียนรู้ระบบสุขภาพภาคประชาชนจังหวัดเชียงราย (เครือข่ายช่วงผญา) ซึ่งผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาและอธิบายกระบวนการดูแลสุขภาพของชุมชนบ้านงามเมือง ว่ามีอุดมการณ์/ฐานคิด กลไก/ การจัดการ และวิธีการเป็นอย่างไร มีความสัมพันธ์หรือสอดคล้องกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงหรือไม่ อย่างไร โดยพิจารณาจากองค์ประกอบและเงื่อนไขของหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อันได้แก่ ความพอประมาณในการดำเนินกิจกรรม การดูแลสุขภาพ ความมีเหตุผลในการตัดสินใจดำเนินกิจกรรมและกระบวนการสร้างภูมิคุ้มกันของชุมชนให้พร้อมรับกับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ บนพื้นฐานของความรู้ที่อยู่ภายใต้ระบบคุณธรรม และวัฒนธรรมของชุมชน เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ และถอดออกมาเป็นข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการประยุกต์ใช้ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงในการพัฒนาระบบสุขภาพของชุมชน อันจะสามารถนำไปปรับใช้ในการพัฒนาระบบสุขภาพของชุมชนบ้านงามเมือง และเป็นแบบอย่างในด้านการดูแลสุขภาพ ตลอดจนจนถึงการดำเนินชีวิตบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียงให้กับชุมชนอื่นๆ ต่อไป

รูปที่ 2 กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย

